

Demokratin och friheten

Del 4 av 4 ur antologin
100 år till

MEDVERKANDE

Lena Posner-Körösi

Lennart Rohdin

Malin Brännström

Daniel Poohl

Salahuddin Barakat, Mikael Mogren och Ute Steyer

Domino Kai

KOMMITTÉN DEMOKRATIN 100 ÅR

Innehåll

Prolog: Vår demokrati behöver alla röster	4
LENA POSNER-KÖRÖSI	
1. Nationella minoriteter i Sverige – en viktig del av Sveriges demokrati	14
LENNART ROHDIN	
2. Samernas urfolksstatus – en utmaning för demokratin	46
MALIN BRÄNNSTRÖM	
3. Så tystar hat och hot det demokratiska samtalet	66
DANIEL POOHL	
4. Religionens roll i demokratin Tre religiösa ledare om traditioner, samhällsansvar och utmaningar i vår tid	86
SALAHUDDIN BARAKAT, MIKAEL MOGREN OCH UTE STEYER	
5. I era spår	110
DOMINO KAI	
Författarna	114

Demokratin 100 år – samling för en stark demokrati (Ku 2018:02)

Design och produktion: Springtime-Intellecta

Foto: Kristian Pohl

Tryck: Elanders 2022

I din hand håller du *Demokratin och friheten*, den fjärde och sista delen av antologin *100 år till* – en samling av framåtblickande texter om demokrati.

Demokratin och friheten fokuserar på nationella minoriteters och religionens roll i demokratin, och belyser även hur hot och hat påverkar det demokratiska samtalet. Texterna berör bland annat relationen till majoritetssamhället, hur situationen för nationella minoriteter och religionsfriheten ser ut i dag samt vilka möjligheter och utmaningar som ligger framför oss. Innehållet har författats av personer med gedigna erfarenheter och sakkunskaper inom dessa områden.

Kommittén Demokratin 100 år har i uppdrag att planera, samordna och genomföra en samling av insatser och aktiviteter för en stark demokrati. Insatserna samlas under rubriken *Vår demokrati – värd att värna varje dag*.

Kommittén Demokratin 100 år leds av Peter Örn. I kommittén ingår även demokratiambassadörerna Emma Frans, Lena Posner-Körösi, Rosaline Marbinah och ett sekretariat.

Prolog

Vår demokrati behöver alla röster

LENA POSNER-KÖRÖSI

Vi lever i en tid när människor söker sina rötter, vill veta mer om sig själva och varandra. Detta intresse kan gynna samhället, eftersom mångfald bidrar till olika perspektiv som utvecklar demokratin.

Som tillhörande den judiska nationella minoriteten har jag stött på både nyfikenhet och fördomar. Kunskapen om oss och andra nationella minoriteter har varit och är fortfarande relativt låg. Det finns en bristande förståelse för att man kan vara exempelvis både svensk och jude, svensk och rom eller svensk och same. Detta har jag själv upplevt när jag fått höra att jag inte är svensk eftersom jag är judinna.

Demokratin är inte ett statiskt projekt utan i ständig utveckling. Varje generation och varje tid har sina utmaningar. Kommitténs stora uppdrag har varit att uppmärksamma 100-årsfirandet av Sveriges demokrati, och att arbeta för en fortsatt stark demokrati i minst 100 år till. Utifrån Sveriges historia kan vi se hur minoritetsgruppers rättigheter stärks, och med dem vår demokrati.

Minoriteter spelar roll i demokratin

År 2000 erkändes samer (urfolk), tornedalingar, sverigefinnar, romer och judar som nationella minoriteter i Sverige. Sverige har undertecknat en språkkonvention för vart och ett av minoritetsspråken: samiska, meänkieli, finska, romani chib och jiddisch.

Det som kännetecknar de nationella minoriteterna är att de har en religiös, språklig eller kulturell särart gentemot majoritetssamhället och att de levt i Sverige under en lång tid. För dessa grupper är det viktigt att bevara den egna identiteten, vilket är en betydelsefull del i en stark och livskraftig demokrati. Trots detta, och trots att Sverige nu har haft över 100 år med allmän och lika rösträtt, så finns en rad exempel att finna i vår historia då Sverige inte respekterat minoritetsgruppers

rättigheter utan bedrivit en politik som för människor bland annat inneburit tvångsförflyttning, assimilering och olika hinder för att delta i demokratin. Detta gäller för flera minoritetsgrupper, och i många fall har de nationella minoriteterna varit särskilt utsatta.

*Utifrån Sveriges historia kan vi se hur
minoritetsgruppers rättigheter stärks,
och med dem vår demokrati.*

Under den tid jag haft förmånen att ingå i kommittén Demokratin 100 år som demokratiambassadör har jag bland annat fokuserat på minoriteters roll i demokratin. I arbetet har jag strävat efter att uppmärksamma de nationella minoriteterna, men även andra minoritetsgrupper som finns i vårt land – vår plats i samhället, hur vi behandlas och vilka möjligheter vi ges är en viktig värdeområde för hur demokratin mår och fungerar.

Ofta är vi minoriteter som kanariefågeln i gruvan – vi är först med att upptäcka att något är fel, vi är lackmustestet, vi känner och ser när något är på väg åt fel håll. Det är ofta vi minoriteter som på olika sätt utsätts när demokratin är hotad.

Överlevande från Förintelsen kan tidigt känna av antijudiska och antidemokratiska strömningar, även de mest subtila. Det kan vara ord och uttryck som används i den allmänna debatten, begrepp som ”främmande element” och andra uttryck

som bekräftar åsikter om att inte alla människor värderas lika. Även representanter från andra minoritetsgrupper som jag mött under mina resor i landet har vittnat om att deras kulturer och levnadssätt inte respekteras.

Det kanske viktigaste sättet att säkerställa att ovan nämnda handlingar gentemot olika grupper inte upprepas, är att händelserna kommer fram i ljuset, att vi lär av historien och att en känsla av upprättelse hos de som drabbats infinner sig. Regeringen har under de senaste åren initierat flera viktiga steg mot upprättelse för flera av de nationella minoriteterna. Arbetet för att säkerställa de nationella minoriteternas rättigheter måste fortsätta, men låt oss se dessa erkännanden som steg på vägen.

”Ofta är vi minoriteter som kanariefågeln i gruvan – vi är först med att upptäcka att något är fel, vi är lackmustestet, vi känner och ser när något är på väg åt fel håll.

Samtid och framtid för demokratin

Sveriges demokrati står stark och mångfalden av röster och perspektiv är viktig för dess fortsatta livskraft. Att värna och erkänna minoriteters rättigheter, att sätta ljuset på historiska skeenden i syfte att lära och utvecklas, och att fortsätta att

jobba framåt tillsammans är stärkande för demokratin. Vi har mycket att vara stolta över, men det finns också utmaningar som vi behöver vara vaksamma inför.

En utmaning är utanförskap. Känslan av att inte känna sig delaktig kan böttna i upplevelsen av att frågor som är angelägna för en själv inte adresseras av majoritetssamhället. Det finns flera minoritetsgrupper som känner igen sig i detta. Att dessa i lägre utsträckning nyttjar möjligheten att påverka demokratin innebär att samhället går miste om viktiga perspektiv och åsikter.

Det finns också länder där starka politiska krafter försöker minska minoriteters möjligheter att delta i demokratin. I USA har exempelvis flera delstater vidtagit åtgärder för att hindra minoriteter, främst afroamerikaner och latinamerikaner, från att rösta.

I debatten nämns ofta hur sociala medier bidrar till ett allt hårdare samtalsklimat. Inte sällan är det minoriteter som drabbas. Det har fått till följd att vissa av dessa röster censurerar sig, det vill säga att de avstår från att förmedla åsikter och kunskap eftersom de känner oro för hur deras ord ska tas emot. Demokratins kärna handlar om att olika perspektiv, åsikter och erfarenheter lyfts fram och diskuteras. Ett samhälle där röster tystnar är ett hot mot demokratin.

Vi står även inför utmaningen att antidemokratiska krafter tar plats i samhället. Vi vet av historien hur det kan gå när

demokratin används som redskap för att komma till makten, för att därefter nedmonteras.

Min pappas familj har kunnat härledas tillbaka till 1600-talets Tyskland. Min farfar deltog på Tysklands sida i första världskriget och erhöll som så många andra det tyska järnkorset för sina insatser. Att deras Tyskland, denna högt stående demokrati, skulle kunna nedmonteras för att utrota alla judar och andra minoriteter var omöjligt för dem att förstå. Genom demokratiska val kom Hitler till makten, och vi vet alla hur det sedan gick.

”*Ett samhälle där röster tystnar är ett hot mot demokratin.*

I Almedalen för några år sedan försökte ett antidemokratiskt parti skrämja utställare och talare till tystnad genom att filma seminariehållare, hota och skrika vid utställningslokaler, gå runt med plakat med foton på opinionsbildare med texten ”förrädare” – opinionsbildare som ansågs utgöra hot mot det svenska samhället.

Hur hanterar demokratin detta problem? Ska vi vara inkluderande, exkluderande eller helt enkelt ignorera dem som inte anser att alla människor är lika mycket värda? Som inte ser betydelsen av minoriteters bidrag till majoritetssamhället, utan vill ha ett samhälle byggt på likriktning och maktutövning?

Även mellan grupper i samhället kan spänningar och konflikter uppstå. Detta behöver också hanteras i en demokrati. Ett exempel på hur det kan hanteras är den ideella föreningen Amanah i Malmö som har som syfte att öka kunskapen om judar och muslimer, men också skapa tillit och respekt mellan våra grupper. Genom möten, seminarier och utbildningsinsatser i skolor bidrar Amanah till ökad förståelse för religionens betydelse för det demokratiska samhället.

När nu kommitténs uppdrag går mot sitt slut är jag om möjligt än mer övertygad om betydelsen av att inkludera olika perspektiv och erfarenheter för att stärka vårt gemensamma bästa. Genom att uppmuntra en bredd av aktörer har vi tillsammans skapat en nationell kraftsamling, och i detta arbete har alla röster behövts.

Även mellan grupper i samhället kan spänningar och konflikter uppstå. Detta behöver också hanteras i en demokrati.

Demokratin och frihetens innehåll

Demokratin och friheten utgör del 4 av 4 i antologin *100 år till*.

I kapitel 1, *Nationella minoriteter i Sverige – en viktig del av Sveriges demokrati*, beskriver Lennart Rohdin de nationella

minoriteternas roll i Sverige – då, nu och framöver. Varför är de nationella minoriteterna viktiga att bevara? Hur har Sveriges demokratiska framsteg påverkat dem och hur stärker deras perspektiv och röster demokratin i dag?

Samerna är vårt lands urfolk. Det innebär att samernas möjlighet att bruka traditionella områden ska skyddas och att de ska ha rätt till inflytande över hur mark och resurser används. Men lever den svenska staten upp till detta och vad behöver göras för att urfolksrätten ska respekteras? Detta och mer diskuteras av Malin Brännström i antologins kapitel 2, *Samernas urfolksstatus – en utmaning för demokratin*.

En viktig utgångspunkt i demokratin är alla människors möjlighet att uttrycka sin åsikt och delta i det demokratiska samtalet. Samtidigt ser vi hur hot och hat drabbar allt fler människor och gör att de inte vågar eller vill samtala, mötas eller debattera. Utvecklingen påverkar inte bara dem själva utan även vår demokrati. Detta beskrivs av Daniel Poohl i kapitel 3, *Så tystar hat och hot det demokratiska samtalet*.

I kapitel 4, *Religionens roll i demokratin – Tre religiösa ledare om traditioner, samhällsansvar och utmaningar i vår tid*, får vi ta del av ett samtal med fokus på demokrati och religionsfrihet som förts mellan imam Salahuddin Barakat, biskop Mikael Mogren och rabbin Ute Steyer. På vilket sätt är religionsfriheten viktig för demokratin? Vilka är dess utmaningar och vad behöver vi göra för att stärka och bevara den?

Antologin avslutas med dikten *I era spår* av Domino Kai.

*... var och en av oss har ett ansvar
för att värna demokratin.*

Jag önskar er en meningsfull läsning, och tänk på att var och en av oss har ett ansvar för att värna demokratin. För att citera Raoul Wallenberg – ingen kan göra allt, men alla kan göra något.

Lena Posner-Körösi
Demokratiambassadör
Kommittén Demokratin 100 år

1

Demokratin och friheten

Nationella minoriteter i Sverige – en viktig del av Sveriges demokrati

Nationella minoriteter i Sverige – en viktig del av Sveriges demokrati

LENNART ROHDIN

1921 är ett av vår tids viktigaste årtal. På goda grunder är året symbolen för ett nytt skede i Sveriges samhällsutveckling. Med den allmänna rösträtten för både kvinnor och män togs ett avgörande steg för att göra Sverige till en fullvärdig demokrati. Men demokrati handlar inte bara om att folket i allmänna val ska kunna välja sina politiska ledare i ett majoritetsstyre. Det handlar också om att ta hänsyn till och respektera minoriteter och deras rättigheter. De senaste hundra åren av Sveriges historia visar att det tagit lång tid att nå fram till detta och att en del fortfarande återstår. Grundlagen är numera tydlig om minoriteters ställning i Sverige:

”... etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas.”¹

I detta kapitel beskrivs hur de nationella minoriteterna setts och behandlats under historiens gång, varför vi i dag har en nationell minoritetspolitik samt hur den kan utvecklas fram-

---

1 Regeringsformen (2011), 1 kap. 2 §.

över. När minoritetspolitiken reformerades förklarades den som:

”... ett senkommet erkännande av vårt lands historiska nationella minoriteter ... och deras språk, men också av vårt gemensamma svenska kulturarv. Det var ett erkännande av grupper som både osynliggjorts och undertryckts under långa tider. Därmed togs viktiga steg mot en upprättelse.”²

Demokrati och rasbiologi

Beslutet om kvinnlig rösträtt var klart kontroversiellt och riksdagen var länge splittrad mellan höger och vänster. 1921 fattade samma riksdag däremot ett annat beslut i ganska bred enighet över det politiska fältet och utan större kontroverser, nämligen att inrätta det rasbiologiska institutet i Uppsala. Det återspeglade en helt annan syn på landets historiska minoriteter än på kvinnans likaberättigande i samhället.

Rasbiologin gav uttryck för den förhärskande uppfattningen i den vita världen: att människor kunde delas in i olika raser och att dessa sinsemellan var olika högtstående. Den vita rasen stod högst i detta tänkande – ett synsätt som föll i mycket god jord hos dåtidens makthavare i Sverige. Ledande kretsar i Sverige såg det som en fara om den ”svenska folkstammen” skulle beblandas med ”lägre stående grupper” och därmed degenereras. Institutets uppgift blev därför att genom fältstudier kartlägga vad som beskrevs som ”lägre stående grupper”.

² Prop. 2008/09:158 Från erkännande till egenmakt (s. 28).

Vilka var då dessa? Jo, det var, som det betecknades på den tiden: ”finnar”, ”lappar”, ”zigenare” och ”judar”. De grupper som i dag utgör Sveriges fem nationella minoriteter – sverigefinnar, tornedalingar, samer, romer och judar.

Dessa grupper har funnits lika länge i vårt land som vi haft en modern statsbildning, eller ännu längre. Det är grupper som under århundraden levt sida vid sida med majoritetsbefolkningen – grupper som varit en naturlig del av vårt land. I Sverige förs ingen statistik över hur många som anser sig tillhöra den ena eller andra minoriteten. I officiella sammanhang brukar det hävdas att kring 10 % av befolkningen har minoritetsrötter.

”
Demokrati handlar inte bara om att folket i allmänna val ska kunna välja sina politiska ledare i ett majoritetsstyre. Det handlar också om att ta hänsyn till och respektera minoriteter och deras rättigheter.

Eftersom minoriteterna inte har levt åtskilda från majoritetsbefolkningen vare sig förr eller nu, finns det anledning att tro att ännu fler har denna bakgrund utan att veta om det. Att tillhöra en minoritet har historiskt inte varit någon statushöjare, så det har inte sällan gömmts undan även för barnen. Det finns stora skillnader både inom och mellan minorige-

terna precis som det gör inom majoritetsbefolkningen. Många invånare i Sverige har dessutom rötter på flera håll. Det minoriteterna har gemensamt är främst hur majoritetssamhället har sett på och behandlat dem.

Rasbiologiska institutet har främst uppmärksammats för de skullmätningar genom vilka man ansåg sig kunna avgöra vilken raslig grupp människor tillhörde. Skullmätningarna utfördes under former som upplevdes som både förnedrande och integritetskränkande. Förutom själva skullmätningen fotograferades människor nakna. Fotografierna finns fortfarande i samlingarna på Uppsalas universitetsbibliotek Carolina Rediviva.

Institutet ägnade sig också åt att framställa och distribuera material om rasbiologin till skolor för att använda i undervisningen. Även om institutets inriktning ändrades redan på 1930-talet, då dess inriktning på rasfrågor blev mer ifrågasatt, kom skolmaterialet att användas långt senare, även efter att rasbiologins fasansfulla konsekvenser avslöjats i Hitler-Tysklands förintelseläger. I avsaknad av material som ifrågasatte institutets skolmaterial kom det att påverka både lärare och elever och deras syn på landets minoriteter långt efter att institutets inriktning hade ändrats.

Minoriteterna erkändes först efter kalla krigets slut

Efter Berlinmurens fall 1989 följde våldsamheter inom och mellan numer självständiga stater i de länder som ingått i det Sovjetledda östblocket, och till regelrätta krig i det forna Jugoslavien. Inte sällan kom nationella minoriteter att utnyttjas och drabbas av detta.

Europarådet, som tillkom efter andra världskriget med uppgift att säkerställa respekten för grundläggande mänskliga rättigheter i dess medlemsstater, fick i uppgift av Europas stats- och regeringschefer att utforma ett stärkt skydd för nationella minoriteter som en integrerad del av det internationella skyddet av mänskliga rättigheter. 1992 var *Europarådets stadga om landsdels- eller minoritetsspråk* färdig och 1995 följdes den av *Ramkonventionen för skydd av nationella minoriteter*, i vilken det slås fast:

”... omvälvningarna i Europas historia har visat att skydd av nationella minoriteter är nödvändigt för stabilitet, demokratisk säkerhet och fred på denna kontinent”.³

---

3 Europarådets ramkonvention till skydd för nationella minoriteter (1995).

” *Det var först 1999 som Sveriges riksdag beslutade att ratificera Europarådets minoritetskonventioner och uttala att samer, sverigefinnar, tornedalingar, romer och judar är Sveriges nationella minoriteter.*

Det var först 1999 som Sveriges riksdag beslutade att ratificera Europarådets minoritetskonventioner och uttala att *samer, sverigefinnar, tornedalingar, romer* och *judar* är Sveriges nationella minoriteter. I gruppen romer ansågs *resandefolket* ingå. Kriteriet är att grupperna skiljer sig åt från den svenska majoritetsbefolkningen vad gäller kultur, språk eller religion och att de levt i Sverige av hävd, det vill säga under lång tid. Därmed skiljer de sig tydligt från invandrargrupper i modern tid. Samtidigt erkändes *samiska, finska, meänkieli, romani chib* och *jiddisch* och språkens olika varieteter som nationella minoritetsspråk i Sverige.

” *Dessa grupper har funnits lika länge i vårt land som vi haft en modern statsbildning, eller ännu längre.*

Minoritetspolitiken bygger på den så kallade *principen om självidentifikation*, som vuxit fram inom ramen för FN:s arbete med mänskliga rättigheter. Principen innebär att det är den enskilda individen som själv bestämmer om vederbörande vill se sig som tillhörig en nationell minoritet och göra anspråk på dessa minoritetsrättigheter.

Utgångspunkten för språkstadgan är att de nationella minoritetsspråken är bärare av minoritetskulturerna. Minoritetsspråken, oavsett om de har varit muntliga eller skriftliga, är den kulturella miljö där minoritetskulturen uppstått och utvecklats. Det är med hjälp av språken som minoritetskulturerna förts vidare från generation till generation. Minoritetsspråken är därför en viktig stabilitetsfrämjande faktor för minoritetskulturerna. Det är kanske ingen tillfällighet att det i dag kommer rapporter om att unga renskötande samer i Sverige med dålig förankring i sitt samiska språk lider av psykisk ohälsa.

Det är med hjälp av språken som minoritetskulturerna förts vidare från generation till generation. Minoritetsspråken är därför en viktig stabilitetsfrämjande faktor för minoritetskulturerna.

”

2009 uttalade riksdagen följande mål för de nationella minoritetsspråken:

”De nationella minoritetsspråken, som utgör en del av det svenska kulturarvet, ska kunna bevaras och utvecklas som levande språk i Sverige.”⁴

Sverige får en politik till skydd för nationella minoriteter och minoritetsspråk

Det politiska intresset i Sverige för Europarådets arbete med minoritetsfrågor var länge lågt. Detta återspeglar nog i hög grad hur utbredd uppfattningen var att Sverige varit ett homogent samhälle utan nämnvärda minoriteter. Först 1994 konstaterade regeringen i en skrivelse att finska historiskt är ”ett inhemskt språk i Sverige”.⁵ I förbigående framhölls att Europarådet arbetat med en konvention om nationella minoritetsspråk, och att regeringen avsåg att låta pröva *om, och i så fall på vilket sätt* Sverige skulle ratificera konventionen.

Först 1999 ratificerade Sverige de båda konventionerna. Sverige var då ett av de sista länderna i Europarådet som gjorde detta. Regeringen skrev att förslagen ”skall ses som ett första steg mot en samlad minoritetspolitik”. Det kan finnas anledning att framhålla att vid samtliga tillfällen som riks-

---

4 Prop. 2008/09:158 Från erkännande till egenmakt (s. 46).

5 Skr. 1994/95:1 Finska språkets ställning i Sverige (s. 5-6).

dagen fattat beslut om minoritetspolitiken, senast 2018, har det skett i brett samförstånd mellan samtliga partier i riksdagen.

Under rubriken ”Nationella minoriteter – en del av kulturarvet” skrev regeringen:

”Vårt lands etniska och kulturella mångfald har lång historisk tradition. Flera av de grupper som under lång tid utgjort minoriteter i Sverige har aktivt värnat om den egna gruppens kultur och språk så att dessa kulturer och språk än i dag utgör en levande del av det svenska samhället. Hit hör Sveriges urbefolkning, samerna. Hit hör även tornedalingarna, sverigefinnarna, romerna och judarna. Gemensamt för dessa minoritetsgrupper är att de befolkat Sverige under lång tid samt att de utgör grupper med en uttalad samhörighet. De har även en egen religiös, språklig eller kulturell tillhörighet och en vilja att behålla sin identitet.”⁶

Kungariket var både flernationellt och flerspråkigt

För att förstå skälen till minoritetspolitiken behöver vi gå tillbaka i historien. Sett i ett historiskt perspektiv var kungariket Sverige aldrig en entydig nation. Det var, precis som en rad kungadömen runt om i Europa, just ett kungadöme som någon gjort sig till kung över. De gränser som drogs mellan olika kungadömen följde inte språkliga eller kulturella gränser, vilket gjorde att de var både flerspråkiga och flernationella.

---

6 Prop. 1998/99:143 Nationella minoriteter i Sverige (s. 11).

1809 är ett annat centralt år i svensk historieskrivning. Sverige hade inom ramen för Napoleonkrigen förlorat kriget mot Ryssland. Den ryske tsaren krävde att kungariket skulle avträda de östra delarna av kungariket öster om Bottenhavet, det vill säga dagens Finland. Sverige var plötsligt bara ungefär hälften så stort till ytan och landets karta såg helt annorlunda ut än den dittills hade gjort. Kungarikets vagga stod ju i Mälardalen och utvidgades tidigt över Östersjöns vatten till att omfatta Åland, Åboland och finska Nyland. Därefter kom kungariket att vidgas genom krigiska erövringar från kungariket Danmark i söder och väster och genom kolonialisering av områdena norröver på båda sidor Bottenhavet.

Kungariket utvidgades genom kolonisation i norr

Den store riksbyggaren Gustav Vasa hade ständigt behov av att stärka rikets kassakista och påbörjade koloniseringen av det som i dag utgör Sveriges och Finlands norra delar. I dessa nordliga områden som ännu inte ingick i Sverige pågick en omfattande handel som hade sin utgångspunkt hos samerna. Gustav Vasa skickade sina skattefogdar med uppgift att säkra skatteintäkter. Hans son Karl IX gick ett steg längre och inrättade i början av 1600-talet fem fasta marknadsplatser i dagens Västerbotten, Norrbotten och finska Lappland dit all handel styrdes. Den mest kända i dag är Jokkmokks marknad.

Redan under medeltiden hade den katolska kyrkan etablerat sig vid de norrländska älvarnas mynningar för att bland annat säkerställa tillgången till fisket. Förutom dessa handelsplatser var det först med Vasakungarnas successiva kolonisation som det vi i dag kallar Norrland – och områdena på andra sidan Bottenviken och Torne älv i dagens Finland – blev en integrerad del av kungariket Sverige.

Med reformationen var Vasakungarna den lutherska svenska kyrkans överhuvud. På de fem marknadsplatserna i norr byggdes kyrkor. Ett tvångskristnande påbörjades och samiska kulturyttringar som ansågs vara uttryck för hednatro förbjöds och förstördes.

Kungamaktens ständiga behov av intäkter ledde till att gruvdrift startade i norr. Silvergruvan i Nasafjäll var den första. För själva brytningen liksom för de långa transporterna av malmen ut till utskeppningshamnarna vid Bottenviken fanns inga andra människor tillgängliga i området än samer, vilka därför tvingades till tvångsarbete under svåra omständigheter.

Lite senare kom kungamakten genom de så kallade *Lappmarksplakaten* i slutet av 1600-talet att uppmuntra människor i södra och mellersta Sverige att bege sig norrut och kolonisera och odla upp Norrlands ”obebyggda” marker. Det var marker som samer i århundraden använt och än i dag använder under sina betesvandringar för sina renar, men som av makten i Stockholm i avsaknad av städer eller byar sågs som ”obebyggda”.

Definitionen av kolonisation är att lägga under sig ny mark och de råvarutillgångar som följer. Så var det förr, och så är det nu. Genom att flytta den administrativa *odlingsgränsen* allt högre upp i Lappmarken ägde en successiv undanträngning av det traditionella samiska samhällslivet rum. Och den pågår fortfarande i dag.

” *Ett tvångskristnande påbörjades och samiska kulturyttringar som ansågs vara uttryck för hednatro förbjöds och förstördes.*

Rikets delning skapade minoriteten tornedalingar

I de nordligaste delarna av det som skulle komma att utgöra Sverige levde sedan länge vid sidan av samer också en finsktalande befolkning. Under de utsatta levnadsförhållanden som rådde utvecklades det så kallade *Verdisystemet*, ett nära symbiotiskt förhållande mellan bofasta finsktalande och samer som vandrade mellan sommar- och vinterbete, där man bistod varandra inom näringsfång och djurhållning. Bland dagens ättlingar till dåtidens nordliga befolkning har därför många rötter både hos samer och finsktalande.

Minoriteten tornedalingar uppstod i själva verket genom rikets delning 1809, när tsaren drog gränsen längs mittfåran av Torne och Muoni älvar. Byar, gårdar och familjer som hörde ihop fanns på älvens båda stränder innan delningen. Människorna talade en nordfinsk dialekt.

*Definitionen av kolonisation är att lägga
under sig ny mark och de råvarutillgångar
som följer. Så var det förr, och så är det nu.*

Med rikssvenskans och riksfinskans utbredning, inte minst genom det obligatoriska skolväsendet i Sverige och Finland, kom den tidigare nordfinska dialekten att trängas undan ur det offentliga livet. Från slutet av 1800-talet och flera decennier in på 1900-talet bedrevs aktivt en försvenskning i skolorna i Tornedalen som trängde undan finskan. Det som förr kallades tornedalsfinska och i dag meänkieli kom då att utvecklas bland människor lokalt.

I kungariket talades finska också i den västra rikshalvan

Det var inte bara i norr som det talades finska i den västra rikshalvan – alltså dagens Sverige. Redan i det tidiga bergsbruket i Bergslagen fanns också finsktalande. Precis som i nutid sökte sig människor till de områden där det fanns

arbetstillfällen, och det gjorde det i Bergslagens bergsbruk. Finsktalande bosatte sig och levde vidare i generationer.

I Sverige var svenska och finska de två stora språken och Stockholm har alltid haft finsktalande invånare. Finska församlingen i Stockholm bildades redan på 1500-talet, och det var där som det efter reformationen för första gången någons predikades på finska och inte på latin.

Reformationen kom att vara betydelsefull för både samiskan och finskan. Långt in på 1800-talet talades båda språken i kyrka och skola i det som i dag är Sverige. Ett av huvudinslagen i Martin Luthers reformation var att prästen skulle predika på det språk som talades lokalt och inte på latin. Det innebar att där man i Sverige talade finska predikade prästen på finska och där man talade samiska predikade prästen på samiska. Sverige fick den allmänna folkskolan på 1840-talet, men skolor fanns det ute i socknarna långt tidigare under kyrkans ansvar, och då användes samma språk som i övriga lokalsamhället.

Gustav Vasas yngste son som var hertig i Mellansverige, och som med tiden kom att bli Karl IX – han med Jokkmokks marknad – uppmuntrade mot slutet av 1500-talet, med löfte om skattefrihet under ett antal år, till en finsktalande inhemsk migration av svedjebrännande bönder från trakterna av Savolax i dagens östra Finland. Han såg att de stora obebodda och otillgängliga skogsmarker som utgjorde gränsskogarna mellan de mellansvenska landskapen skulle kunna odlas upp och därmed öka antalet skattebetalande bönder.

Den skogsfinska kolonisationen av tidigare obebodda skogstrakter under slutet av 1500-talet och en stor del av 1600-talet kom att sträcka sig från gränsskogarna Tiveden och Kolmården och upp genom Mellansverige till Västerbottens inland. De första icke-samiska nybyggarna längs Västerbottens älvdalar till följd av *Lappmarksplakaten* var ättlingar till dessa skogsfinnar. I de trakter som bebyggdes och odlades upp av skogsfinnar, som tidigare betecknats som *finnbygder* eller *finnskogar*, talar kanske inte så många finska i dag. Men det räcker ofta med att titta på den lokala kartan för att se att namnen på berg, sjöar och åar är finska eller försvenskningsar av ursprungligen finska namn eftersom de första som bosatte sig här var finsktalande.

Romer åtminstone redan på 1500-talet

1512 återfinns de första skriftliga anteckningarna om romska familjer bosatta i Stockholms stad – ett decennium innan Gustav Vasa började sitt projekt för att skapa det moderna svenska kungariket. Det var romer, men de kallades *tatarer* på den här tiden. Med all sannolikhet fanns det romer i Sverige ännu tidigare, men anteckningarna i Stockholms stads tänkeböcker är den tidigaste skriftliga dokumentationen av deras närvaro.

Däremot har det aldrig varit lätt att vara rom vare sig i Sverige eller på andra håll. På 1600-talet blev det straffritt att ha ihjäl romska män och pojkar i Sverige. Det föranledde ingen rättslig åtgärd enligt det så kallade *Tatarplakatet* som utfärdades på Stockholms slott på 1640-talet. I slutet av 1600-talet fördrevs

under Karl XI många av de romer som fortfarande fanns kvar i den västra rikshalvan, det som i dag utgör Sverige, över till den östra rikshalvan bort mot gränsen mot Ryssland. Det är ättlingar till de som fördrevs då som i modern tid återvänt till Sverige och som kallas *finska romer*.

”*Däremot har det aldrig varit lätt att vara rom vare sig i Sverige eller på andra håll. På 1600-talet blev det straffritt att ha ihjäl romska män och pojkar i Sverige.*

Gustav III gav judar rätt att leva i Sverige

1774 fick de första judarna rätt att leva och verka i Sverige. Gustav III hade behov av yrkeskunnande som inte fanns i kungariket och uppmuntrade judar i norra Tyskland att bosätta sig i Stockholm, Göteborg och Norrköping – landets merkantila centrum på den tiden. På dessa platser fick de leva med sina familjer, utöva sina yrken och sin religion. Det sistnämnda var det verkligt nya i sammanhanget. Redan i början av 1600-talet finns judiska familjer dokumenterade i Stockholm. De var dock tvungna att konvertera och låta sig döpas in i Svenska kyrkan för att få rätt att bosätta sig.

”
*Först med religionsfriheten 1951 fick judar
fullständiga medborgerliga rättigheter.*

Ett särskilt judereglemente som reglerade var i landet judar fick bo och verka upprättades. Det avvecklades helt först i slutet av 1800-talet. Judar fick rätt att bli svenska medborgare först hundra år efter att de första judarna bosatt sig i Sverige. Först med religionsfriheten 1951 fick judar fullständiga medborgerliga rättigheter.

Samer – ett urfolk i Sverige

Samer har ställning som urfolk i Sverige. Den folkrättsliga definitionen av ett urfolk utgår från ILO:s konvention nr 169⁷ och är: ”folkgrupper som bodde i landet eller i ett geografiskt område som landet tillhör, vid tiden för erövring eller kolonisation eller fastställande av nuvarande statsgränser”. Läs mer om detta i kapitel 2 av Malin Brännström.

På senare tid har även meänkielitalande grupper i nordligaste Sverige som kallar sig *kväner* eller *lantalaiset* rest anspråk på att provas som urfolk i Sverige. De fanns onekligen på plats i de nordligaste delarna av dagens Sverige innan dessa genom kolonisation införlivades med Sverige. När Sverige fattade beslutet om samer som urfolk byggde detta dessutom bara på ett konstaterande att samer är en ursprungsbefolkning. Det

---

7 ILO:s konvention 169 (1989) om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder.

gjordes ingen närmare analys av vilka, och därmed om det kunde finnas fler, som kunde göra anspråk på denna ställning.

1800-talet och den framväxande nationalismen

Ute i Europa växte nationalismen fram i spåren av Napoleonkrigen. Inte bara fysiskt var stora delar av Europa raserade, utan flera kungarikar hade även utplånats. När människor famlade efter var de hörde hemma, och vem eller vilka de var till skillnad från de andra, så fångades de lätt av den framväxande nationalismen. Det var då som talesättet ”en stat, ett folk, en kyrka, ett språk” och så vidare, växte sig starkt.

1800-talet kom efterhand att innebära ett undanträngande och ett osynliggörande av de grupper som i dag utgör Sveriges nationella minoriteter. Det var kanske allra mest påtagligt för samer och tornedalingar i norr. Här kom den svenska folkskolan, som infördes i början av 1840-talet, att utgöra ett strategiskt och effektivt sätt att sprida den nya uppfattningen om att i Sverige bor det svenskar som talar svenska, och inget annat.

Mot slutet av 1800-talet kom den lokala folkskolan i norra Sverige att undertrycka de samiska och finska språken. Även detta lämnade djupa sår i de människor som drabbades – sår som finns kvar än i dag.

”
1800-talet kom efterhand att innebära ett undanträngande och ett osynliggörande av de grupper som i dag utgör Sveriges nationella minoriteter.

Först 1957 gick dåvarande Skolöverstyrelsen ut med en skrivelse till landets kommuner och framhöll att det var tillåtet att tala finska i svenska skolor – på rasterna. Så fram till åtminstone då fick den lilla sjuåringen längst upp i norr på sin första skoldag höra, att här i skolan talar vi svenska, och till dess att du talar svenska håller du tyst. Och fler än en liten sjuåring har fått ”smaka björkriset” för att de försagt sig på det språk som talades hemmavid. Ett hemmavid som aldrig legat i något annat land än Sverige.

Nu kan någon tycka att 1957 är rätt länge sedan. Men, så sent som 2012 uppmärksammades ett fall i Lycksele, då en lärare förbjöd två bröder att tala samiska med varandra på rasten. Det finns förstås ingen laglig grund för detta. Men det sitter på något sätt i väggarna i svensk skola, att här talar man svenska och inget annat. Det kommer även återkommande rapporter om att lärare utövar påtryckningar på elever att inte tala finska med varandra i skolan. Den svenska skolan har varit ett effektivt sätt att tränga undan och osynliggöra de nationella minoriteterna.

Kolonialism in i våra dagar

I takt med att det svenska storsamhället upptäckte vilka tillgångar i form av skog, mineraler och vattenkraft som fanns att exploatera i norra Sverige, har sedan andra halvan av 1800-talet den samiska verksamheten trängts tillbaka. Det är ett typiskt exempel på kolonial exploatering som har fortsatt i det demokratiska Sverige efter 1921.

I spåren av den framväxande rasbiologin uppfattade makt-havarna i Stockholm samer som ett efterblivet naturfolk som inte skulle klara mötet med det moderna industrisamhället och på sikt försvinna från jordens yta. Därför formulerades i början av 1900-talet en politik som officiellt gick under beteckningen *Lapp ska vara lapp* – samerna skulle hållas åtskilda från majoritetssamhället.

I början av 1900-talet inrättades särskilda nomadskolor för renskötande samers barn. Icke renskötandes barn skulle däremot snabbt assimileras via den ordinarie skolan. Nomadskolorna var internatskolor och där fick man bara tala svenska. På så sätt har flera generationer samiska barn förlorat sitt samiska modersmål. Filmen *Sameblod* visar på hur detta gick till. Nomadskolorna avskaffades först på 1960-talet, långt efter demokratin genombrott i Sverige.

”*Men det sitter på något sätt i väggarna i svensk skola, att här talar man svenska och inget annat.*”

På länsstyrelserna i norra Sverige infördes särskilda tjänstemän, så kallade *lappfogdar*, vars uppgift var att fatta alla viktiga beslut för samers räkning – ett slags förmyndarverksamhet. Deras utlåtanden över t.ex. utbyggnaden av vattenkraften i Norrland utgick alltid från storsamhällets villkor, oavsett vad samerna kunde ha för uppfattning. Den omfattande utbyggnaden av vattenkraften fram till mitten av 1950-talet skedde över huvudet på samerna. Det handlade ju om att bygga ut det demokratiska svenska välfärdssamhället med elektricitet. Lappfogdeinstitutionen vid länsstyrelserna avskaffades först 1970.

I svensk skolundervisning har vi under lång tid kunnat ta del av skildringar av rasdiskriminering på andra håll i världen. Fotot av människorättskämpen Rosa Parks, när hon 1956 protesterar mot att vissa platser på bussarna i Montgomery i Alabama i USA var reserverade för vita, har många svenska skolbarn kvar på näthinnan. Däremot har de aldrig fått ta del av uppgifter om att samer vid samma tid inte fick ta in på hotell i norra Sverige. Den historiska kunskap som skolan förmedlat är rätt selektiv.

”
Nomadskolorna var internatskolor och där fick man bara tala svenska. På så sätt har flera generationer samiska barn förlorat sitt samiska modersmål.

Tvångsförflyttningar

Redan på 1700-talet upprättades den så kallade *Lappkodicillen*, som slog fast samers rätt att vandra mellan Norge och Sverige för renbete. Som en följd av rikets delning 1809 kom gränser att upprättas mellan Sverige och Ryssland eller det som kallades storfurstendömet Finland. På det följde efter unionsupplösningen 1905 gränser mellan Norge och Sverige.

” *Däremot har de aldrig fått ta del av uppgifter om att samer vid samma tid inte fick ta in på hotell i norra Sverige.*

Samer hade under långa tider kunnat vandra obehindrat över Nordkalotten, men plötsligt fanns gränser som aldrig funnits tidigare och som satte stopp för dessa renbetesvandringar. Detta förstärktes ytterligare med den norsk-svenska renbeteskonventionen 1917, som stängde svenska samers traditionella renbeten på den norska sidan. Följderna av detta lever alltjämt.

Efter hand ledde detta till en koncentration av samer i nordligaste Sverige eller trakterna av Karesuando. I Stockholm kom man att anse att det blev för många renar på begränsade betesmarker. Då inleddes en tvångsförflyttning av samer och renar till områden längre söderut längs fjällkedjan – först i Norrbotten och sedan även till Västerbotten och Jämtland-Härjedalen. Ordern från länsstyrelsen i Luleå var: Antingen ger ni er i väg eller så slaktas renhjorden ned.

*Samer hade under långa tider kunnat vandra
obehindrat över Nordkalotten, men plötsligt
fanns gränser som aldrig funnits tidigare och
som satte stopp för dessa renbetesvandringar.*

Kunskapen hos makthavarna i Stockholm var uppenbarligen begränsad om hur det såg ut med renskötseln i de fjälltrakter till vilka samerna från norr förflyttades. Det kom att leda till kollisioner mellan två helt olika former av renskötsel och skapade djupa konflikter som delvis fortfarande skär genom det samiska folket – liksom att staten aldrig sett den skogssamiska renskötseln som värd att bevara till skillnad från fjällrenskötseln. Denna syn fortsatte även efter demokratins införande 1921. Den sista tvångsförflyttningen ägde rum på 1940-talet. Bara tjugo år senare väckte apartheidpolitikens tvångsförflyttningar i Sydafrika starka reaktioner i Sverige. Något sådant skulle ju aldrig kunna ske i Europa.

*Den sista tvångsförflyttningen
ägde rum på 1940-talet.*

Romer har stått längst utanför det svenska samhället

Romer är förmodligen den nationella minoritet som stått allra längst utanför det svenska samhället. 1914 fick vi ett inreseförbud för romer till Sverige. Det kunde innebära att romer som i generationer levt i Sverige riskerade att inte bli insläppta om de tillfälligt lämnat landet. Det var först med överenskommelsen om borttagande av passkontroller mellan de nordiska länderna på 1950-talet som romer fick möjlighet att på nytt fritt förflytta sig över de nordiska gränserna. Det var då finska romer började återkomma till Sverige, varifrån deras förfäder förvisades i slutet av 1600-talet.

Från tidigt 1900-tal begränsades romers vistelserätt i landet. De fick, oavsett hur länge deras familjer levt i Sverige, inte bosätta sig eller mantalsskrivas i en kommun, och de fick många gånger inte vistas längre än tre veckor i samma kommun. Fortfarande finns romer som med fasa minns hur polisen kom, ofta nattetid, och rev upp lägret och förklarade att det var dags att ge sig i väg.

Då rätten att gå i skola i Sverige var knuten till att man var mantalsskriven i en kommun, hade romska barn inte rätt att gå i skola i Sverige, oavsett hur många generationer familjen levt i vårt land. Det var först med systrarna Katarina och Rosa Taikons kamp som romer på 1960-talet fick rätt att bosätta sig i en kommun, bosätta sig i en fast bostad och att gå i skola.

I spåren av rasbiologins framfart i Sverige kom det under 1930-talet att lagstiftas om tvångssterilisering av människor som ansågs mindre lämpade att föda barn. Lagstiftningen tog inte uttryckligen sikte på romer och resande, men det var i hög grad bland dessa grupper tvångssteriliseringar kom att tillämpas. Lagstiftningen avskaffades först på 1970-talet.

På 1930- och 40-talen förekom en direkt registrering av särskilt resandefolket i Sverige. Sedan andra världskrigets slut har det dock varit helt klart att registrering på etnisk grund inte är tillåtet. Trots detta avslöjade Dagens Nyheter så sent som 2013 att det inom Skånepolisen fördes ett register över romer. Det omfattade många romer som var helt ostraffade och i vissa fall inte ens bosatta i Skåne.

Fortfarande utsätts både romer och resande i Sverige för olika uttryck av *antiziganism*, som är ett uttryck för negativa fördomar om dessa grupper. Det var mot den bakgrunden som regeringen 2014 tillsatte kommissionen mot antiziganism.⁸ Mycket återstår fortfarande i arbetet med att bekämpa antiziganism i vårt land.

Det var först med systrarna Katarina och Rosa Taikons kamp som romer på 1960-talet fick rätt att bosätta sig i en kommun, bosätta sig i en fast bostad och att gå i skola.

---

⁸ SOU 2016:44 Kraftsamling mot antiziganism.

Antisemitism förr och nu

Det var först med religionsfrihetslagen 1951 som judar och katoliker och andra icke-lutheranska trosutövare kom att jämföras med övriga medborgare i Sverige.

Antisemitism har alltid funnits i Sverige, även om den sällan tagit sig våldsamma former. Under det allt kraftigare förtrycket av judar i Nazityskland på 1930-talet sökte många tyska judar skydd i Sverige. Motståndet mot att tillåta judar från Tyskland att invandra till Sverige var dock starkt. Mest känt är nog de manifestationer som hölls vid Uppsala och Lunds universitet av studenter som motsatte sig judisk invandring.

I dag tvingas judiska institutioner till omfattande säkerhetsarrangemang för att skydda sig mot antisemitiska hot. Det påverkar också många judar som upplever en rädsla för att öppet bära synliga uttryck för sin judiska identitet eller öppet delta i judiska kulturaktiviteter.

”*I dag tvingas judiska institutioner till omfattande säkerhetsarrangemang för att skydda sig mot antisemitiska hot.*”

Skolan och de nationella minoriteterna

Språket är ofta bärare av minoriteternas kulturer och fortlevnad. Därför har skolan, mot bakgrund av att den tidigare starkt bidragit till att beröva minoriteterna deras språk, en central uppgift. Ofta ges undervisning i de nationella minoritetsspråken, dock i mycket begränsad omfattning. Fortfarande behandlar skolan undervisning i de fem nationella minoritetsspråken på samma sätt som andra modersmål. Men i de senare fallen handlar det om elever som inte har svenska som sitt modersmål. För de nationella minoritetsspråken handlar det om att ge eleverna detta språk utöver det svenska språk de redan har.

Detta är också skälet till Europarådets återkommande starka kritik av skolans undervisning i de nationella minoritetsspråken vid granskningen av hur Sverige uppfyller sina åtaganden enligt språkstadgan. Regeringen tillsatte mot denna bakgrund 2017 en utredning för förbättrade möjligheter för undervisning i de nationella minoritetsspråken i skolan.⁹

Med Europarådets ramkonvention följde också ett åtagande av Sverige, att i den allmänna skolundervisningen göra minoriteternas historia, kultur, språk och religion kända för alla elever. I gällande läroplan för grundskolan är detta ett av skolans fjorton kunskapsmål.¹⁰

---

9 SOU 2017:91 Nationella minoritetsspråk i skolan.

10 Skolverket, Läroplan för grundskolan (2011).

”

Detta är också skälet till Europarådets återkommande starka kritik av skolans undervisning i de nationella minoritetsspråken vid granskningen av hur Sverige uppfyller sina åtaganden enligt språkstadgan.

De nationella minoriteterna är en integrerad del av Sveriges historia. Tyvärr uppger många lärare att de förbigår detta, då de varken fått utbildning om de nationella minoriteterna när de gick i skolan, eller senare under sin lärarutbildning. De saknar också ofta stöd i existerande läromedel, och utrymmet för fortbildning i skolan har successivt minskat. Det får mot denna bakgrund anses oroväckande att regeringen 2020 på förslag av Skolverket beslutade att helt plocka bort de nationella minoriteterna ur kursplanen för historia i årskurs 7–9 i grundskolan.

Hur kan de nationella minoritetsrättigheterna stärkas?

Sveriges fem nationella minoriteter har av hävd en lika naturlig hemvist i Sverige som majoritetsbefolkningen. Först med riksdagens beslut 1999 kom dessa emellertid också att synliggöras och erkännas. I stället för en mer eller mindre uttalad assimileringspolitik åtog sig Sverige nu att med den natio-

nella minoritetspolitiken som verktyg skydda och främja de nationella minoriteterna, deras språk och kultur.

Skolan i Sverige har som framgång varit ett viktigt instrument i majoritetssamhällets strävanden att osynliggöra de nationella minoriteterna och minoritetsspråken. Med minoritetspolitiken har skolan nu en central roll i att synliggöra och stärka de nationella minoriteterna och deras språk.

Sedan 2009 är det möjligt att läsa ett nationellt minoritetsspråk även för den som inte har några förkunskaper eller där språket inte är ett levande språk i hemmet. Därigenom ges elever möjlighet att återta ett minoritetsspråk som tidigare generationer berövats. Ett genomförande av förslagen från utredningen 2017 om att stärka de nationella minoritetsspråken i skolan skulle innebära ett rejält steg mot att Sverige lever upp till sina åtaganden att stärka dessa.

Med minoritetspolitiken har skolan nu en central roll i att synliggöra och stärka de nationella minoriteterna och deras språk.

Det är inte illvilja utan bristen på kunskap om de nationella minoriteterna som ligger bakom svårigheterna att leva upp till Sveriges åtaganden på central och lokal nivå i samhället. En ökad kunskap är därför av strategisk betydelse. Inte minst Utbildningsradion har tagit ett stort ansvar för program som

synliggör de nationella minoriteterna och deras språk i Sverige. Även inom detta område har skolan en viktig roll att fylla. Det gör det angeläget att berörda lärare på alla stadier i skolan ges möjlighet att bidra till att skolans kunskapsmål om de nationella minoriteterna och deras historia, språk, kultur och religion uppnås.

”*Det är inte illvilja utan bristen på kunskap om de nationella minoriteterna som ligger bakom svårigheterna att leva upp till Sveriges åtaganden på central och lokal nivå i samhället.*

Svenska kyrkan har på senare tid tagit itu med sin egen historia och inlett försoningsprocesser gentemot romer, samer och tornedalingar.¹¹ Ärkebiskop Antje Jackelén framförde i slutet av 2021 Svenska kyrkans ursäkt till det samiska folket under en gudstjänst i Uppsala domkyrka.

Den svenska staten ligger här flera steg efter. Kommissionen mot antiziganism kan kanske ses som ett första steg, även om den inte ledde till en ursäkt från högsta nivå. Nyligen har en sannings- och försoningskommission för tornedalingar, kväner och lantalaiset inlett sitt arbete. Beslut har även fattats om att inrätta en sanningskommission för det samiska folket.

---

11 Svenska kyrkan, Åtta åtaganden i försoningsarbetet med samiska folket (2021).

Svenska kyrkan har på senare tid tagit itu med sin egen historia och inlett försoningsprocesser gentemot romer, samer och tornedalingar.

Det är viktigt att sådana processer får ta sin tid och att ge berörda ordentliga möjligheter att lämna sitt vittnesbörd. På grundval av detta kan sedan majoritetssamhället på högsta nivå lägga grund för en försoning byggd på både ursäkt och upprättelse. Det skulle göra att de nationella minoriteterna, och deras språk och kultur, äntligen skulle ses som den lika-berättigade del de alltid varit av vårt land.

2

Demokratin och friheten

Samernas urfolksstatus – en utmaning för demokratin

Samernas urfolksstatus – en utmaning för demokratin

MALIN BRÄNNSTRÖM

Under de senaste åren har de samiska frågorna blivit allt mer synliga i samhället genom domstolsprocesser och olika exploateringsprojekt i norr. Frågan om ett utländskt bolag ska få tillstånd att öppna en gruva i Gállok/Kallak utanför Jokkmokk är i början av 2022 högaktuell och väcker starka känslor. Gruvan ligger i Sápmi på traditionell samisk mark som används för renskötsel. Samer och andra som protesterar mot gruvan menar att den hotar den samiska markanvändningen och kulturen i området, och att ett tillstånd för gruvan skulle strida mot Sveriges internationella skyldigheter.

Under de 20 år som jag arbetat som jurist med samiska markrättigheter har det ofta slagit mig att detta rör grundläggande demokratiska frågor om hur de mänskliga rättigheterna hanteras i det svenska rättssystemet. Ytterst handlar det om i vilken utsträckning samer ska kunna påverka sin egen situation och ha inflytande över sina traditionella marker. Det kan kanske verka självklart att samer borde ha en sådan rätt, men i praktiken har det visat sig mycket svårt att hantera i Sverige. Detta innebär en uppenbar utmaning för demokratin, vilket beskrivs i detta kapitel.

Grundlagsskyddet

År 1977 uttalade Sveriges riksdag att samerna är ett urfolk.¹ Uttalandet hade då ingen tydlig rättslig innebörd, men under de senaste decennierna har det skett en betydande utveckling av urfolksrätten på internationell nivå. Det är numer klart att urfolkens möjlighet att bruka traditionella områden ska skyddas och att dessa folk har rätt till inflytande över hur marken och resurserna används. Varje stat där det bor urfolk måste lösa frågorna utifrån sina egna förutsättningar. Trots att urfolksrätten och samerättsliga frågor har debatterats och utretts i över 20 år är det fortfarande oklart hur Sverige ska hantera situationen. Detta beror främst på att ett starkare samiskt inflytande över markanvändningen i norra Sverige skulle medföra att naturresurserna inte kan brukas på samma intensiva sätt som nu, till exempel genom skogsbruk och gruvor. Det är därmed stora ekonomiska värden som står på spel, vilket gjort att politikerna hittills inte varit beredda att stärka samernas rättsliga ställning.

”*Under de 20 år som jag arbetat som jurist med samiska markrättigheter har det ofta slagit mig att detta rör grundläggande demokratiska frågor om hur de mänskliga rättigheterna hanteras i det svenska rättssystemet.*

1 Prop. 1976/77:80 om insatser för samerna, bet. 1976/77:KrU43.

I grundlagen finns bestämmelser som reglerar förhållandet mellan staten och samerna. Sedan 2010 klargörs samernas ställning som urfolk i regeringsformen, där det nu framgår att det samiska folkets möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas.² De samiska markrättigheterna omfattas även av grundlagens egendomsskydd³ och det sätter gränser för hur staten får reglera och inskränka möjligheten för samer att använda marken. Dessutom framgår samernas rätt att bedriva renskötsel i regeringsformen.⁴ Trots dessa bestämmelser har samerna fortfarande en relativt svag rättslig ställning i svensk lagstiftning. Sverige kritiseras därför regelbundet av internationella organ som övervakar att landet följer sina skyldigheter när det gäller de mänskliga rättigheterna.

Trots att urfolksrätten och samerättsliga frågor har debatterats och utretts i över 20 år är det fortfarande oklart hur Sverige ska hantera situationen.

---

2 1 kap. 2 § 6 st. regeringsformen, prop. 2009/10:80 En reformerad grundlag.

3 2 kap. 15 § regeringsformen.

4 2 kap. 17 § regeringsformen om näringsfrihet står att denna rätt regleras i lag.

Betydelsen av land och vatten

Samerna är ett folk som lever i fyra stater: Norge, Sverige, Finland och Ryssland. De politiska och rättsliga förutsättningarna skiljer sig åt mellan länderna, vilket påverkar samernas möjligheter att bevara och utveckla sin kultur som ett folk. Inom den samiska kulturen finns andra värderingar och synsätt än inom majoritetssamhällena. Människan ses inte som den centrala varelsen, utan som en del av sitt sammanhang. Andra centrala inslag i kulturen är ansvaret för kommande generationers möjlighet att bruka marken och att inte göra större uttag av resurser än nödvändigt.⁵ I konventionen om biologisk mångfald, liksom i andra internationella konventioner, framgår att just denna typ av förhållningssätt kan bidra till lösningar på de utmaningar som vi står inför vad gäller klimat och miljö.

För samerna är möjligheterna att använda mark och vatten genom jakt, fiske, fångst, småbruk och renskötsel centrala för att den samiska kulturen ska överleva och utvecklas. Under mer än 100 år har samer organiserat sig och drivit en rättskamp för att kunna fortsätta att använda markerna och vattnet. Redan i början av 1900-talet kämpade aktivisten Elsa Laula och andra samer för dessa frågor. Än i dag kämpar samiska företrädare för att stärka de samiska markrättigheterna, bland annat genom de domstolsprocesser som beskrivs längre ner.

⁵ Se Sametingets livsmiljöprogram Eallinbirras.

Under mer än 100 år har samer organiserat sig och drivit en rättskamp för att kunna fortsätta att använda markerna och vattnet.

Urfolksrätten – en del av de mänskliga rättigheterna

Urfolksrätten är en del av de mänskliga rättigheterna och omfattar folk som levt i ett område innan nationalstaterna bildades och som identifierar sig som egna folk. I förhållande till majoritetssamhällena har de egna kulturer, språk och sedvanor. Av världens befolkning tillhör cirka 370 miljoner människor i 90 länder urfolk och de har givetvis mycket olika levnadssätt. Vad de har gemensamt är den nära relationen mellan människan, landskapet och de resurser som finns där. Markanvändningen utgör en central del av urfolkens kulturer, och en grundläggande förutsättning för att kulturen ska finnas kvar är att marken ska kunna brukas. Det innebär att frågor om markanvändning och landrättigheter är centrala inom urfolksrätten.

Länge var ILO:s konvention nr 169 det traktat som tydligast reglerade innebörden av urfolksrätten. I Sverige har frågan om denna konvention ska ratificeras länge varit i fokus i diskussionerna om urfolksrätten. En offentlig utredning konstaterade redan 1999 att det måste göras förändringar i

den nationella lagstiftningen för att göra detta möjligt.⁶ Det måste bland annat klargöras i vilka områden som det finns samiska markrättigheter, vilken innebörd samernas jakt- och fiskerättigheter har och hur de samiska markrättigheterna ska hanteras i skogsvårds- och minerallagarna. Några sådana klargöranden har ännu inte genomförts och konventionen har inte ratificerats.

”*Markanvändningen utgör en central del av urfolkens kulturer, och en grundläggande förutsättning för att kulturen ska finnas kvar är att marken ska kunna brukas.*

Det grundläggande dokumentet inom urfolksrätten är den urfolksdeklaration som antogs av FN:s generalförsamling 2007. Den slår fast grunderna för relationen mellan staterna och urfolken och Sverige ställde sig bakom antagandet av deklarationen. Det finns en rad andra internationella traktater som rör urfolkens rättigheter som den svenska staten har förbundit sig att följa, till exempel konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter, konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter och rasdiskrimineringskonventionen.

⁶ SOU 1999:25 Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige.

Inom urfolksrätten finns både individuella rättigheter och rättigheter med kollektiva inslag. Viktiga principer inom urfolksrätten är rätten till självbestämmande,⁷ konsultationskravet med urfolk i frågor som rör dem, och så kallat fritt och på förhand informerat samtycke.⁸ Det senare innebär att urfolk ska delta i beslutsprocesser som rör dem och att deras synpunkter ska beaktas när beslut fattas. Dessutom ska urfolkens landrättigheter erkännas. Det är inom ramen för dessa principer som urfolkens rätt till inflytande över resurser och traditionella markområden har utvecklats. Det är i dag klart att urfolksrätten kräver att urfolk ska ha inflytande över sina traditionella marker. Detta krav gäller även i Sverige, som måste hitta en lösning för detta utifrån de förutsättningar som finns här.

De historiska förhållandena

Förhållandet mellan svenska staten och samerna som folk går flera hundra år tillbaka i tiden och relationen är komplex. Staten har genom olika beslut successivt tagit över bestämmandet över de landområden som tidigare i princip bara beboddes av samer. Tyvärr har samisk historia länge fått begränsad uppmärksamhet, både inom forskningen och i skolundervisningen. Först under de senaste 20 åren har forskningen gett djupare kunskaper om samisk historia. Det handlar bland annat om lapp-ska-vara-lapp-politiken, ras-

---

7 Sveriges regering erkände urfolkens rätt till självbestämmande i Sveriges rapportering enligt FN:s konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, juli 2006, S2006/1919/SK.

8 Free prior and informed consent, FPIC.

biologin och tvångsförflyttningarna av renskötande samer, vilket beskrivs av Lennart Rohdin i kapitel 1. Dessa oförrätter pågick i stor utsträckning under den första delen av 1900-talet när den demokratiska processen pågick i det övriga samhället. De demokratiska framsteg som togs på andra områden omfattade alltså inte samerna, som fortfarande väntar på att den processen ska sätta igång på allvar.

”*Det är i dag klarlagt att urfolksrätten kräver att urfolk ska ha inflytande över sina traditionella marker.*”

Innan staten bildades levde samer i ett så kallat siida-system som innebar att mark och resurser fördelades mellan familjegrupper. Det fanns även system för att hantera gemensamma frågor och konflikter. Staten bedrev tidigt handel med samerna som hade tillgång till viktiga resurser. Successivt ökade statens intresse för dessa områden, vilket främst berodde på möjligheten till skatteintäkter, positioneringen i förhållande till andra stater och tillgången till naturresurser.

Fram till mitten av 1700-talet var samerna i princip de som levde i stora delar av Norrlands inland. Kronan hade börjat uppmuntra andra människor att bosätta sig i inlandet genom ett antal kungliga beslut under 1600- och 1700-talen. De som bosatte sig där fick särskilda förmåner, bland annat skattebefrielser och möjlighet att slippa militärtjänsten. Marken i

Norrlands inland betraktades i princip som outnyttjad eftersom den inte var uppodlad. Statens inställning var att om bara regelverket var tillräckligt tydligt skulle de renskötande samerna och de bofasta kunna leva sida vid sida eftersom de utnyttjade olika resurser. Även om det fanns många exempel på goda relationer mellan de bofasta och de nomadiserande samerna, så uppstod tidigt konflikter om resurserna i området.

*De demokratiska framsteg som togs på
andra områden omfattade alltså inte
samerna, som fortfarande väntar på att
den processen ska sätta igång på allvar.*

Under 1700-talet blev många samer bofasta och började bedriva småbruk. Staten började jämställa dessa samer med andra bofasta och de sågs inte längre som samer. Detta kom att påverka deras jakt- och fiskerättigheter då de inte fick jaga och fiska på samma sätt som tidigare. Än i dag påverkar detta många samers rättsliga situation eftersom de inte kan utöva sina rättigheter då det enligt rennäringslagen bara är samebymedlemmar som får bedriva renskötsel, jaga och fiska inom samebyns område. Majoriteten av samerna är inte medlemmar i samebyarna. Det är i dag många samer som gör anspråk på rättigheter att jaga och fiska i samma områden

som samebyarna. Det största partiet i Sametinget, Jakt- och fiskesamerna, utgörs av samer som vill ha rätt att jaga och fiska utan krav på upplåtelse från länsstyrelsen.

Genom de så kallade avvittringsprocesserna delade staten upp den mark som skulle förvaltas av staten och den mark som ägdes av enskilda. På det sättet uppstod den privata äganderätten av marken. I processerna beaktades inte de samiska markrättigheterna och de fick inte samma status som äganderätten. I stället kom de samiska markrättigheterna successivt att urholkas på olika sätt.

Industrialiseringen innebar att naturresurserna i Sápmi blev än mer intressanta. Skogen, gruvorna, vägarna, järnvägarna och vattenkraften var viktiga inslag i byggandet av det nya samhälle som växte fram, och lagstiftningen gav stort utrymme för att använda marken. Redan tidigt stod det klart att exploateringen av marken påverkade den samiska markanvändningen negativt. Många samiska företrädare började redan i början av 1900-talet att protestera mot exploateringarna och hävdade att de samiska markrättigheterna måste beaktas. Dessa företrädare stod dock långt från den politiska makten och möjligheten att påverka den industriella utvecklingen var liten.

Utvecklingen av de samiska markrättigheterna

Staten har historiskt och fram till i dag fattat många beslut som rört samisk markanvändning som lett fram till dagens komplexa rättsläge. De samiska markrättigheternas innehåll har varit omdiskuterat sedan 1900-talets början. Under 1900-talet genomfördes flera offentliga utredningar för att komma till rätta med ”samefrågan”, men utan resultat. Det senaste stora utredningspaketet pågick från slutet av 1990-talet till mitten av 2000-talet.⁹ Det föreslogs bland annat att lagstiftningen skulle ändras för att tydliggöra de samiska markrättigheterna och för att ge samer större inflytande i olika frågor. Förslagen fick kritik från samiska företrädare för att de inte gick tillräckligt långt, samtidigt som de kritiserades av andra som menade att samerna skulle få för stort inflytande i många frågor. Det stod tidigt klart att det inte skulle vara politiskt möjligt att genomföra förslagen på grund av den kritik som framfördes och då politikerna inte var beredda att erkänna samernas rättsliga position. Eftersom det politiska systemet misslyckats med att hantera dessa frågor har rättsutvecklingen främst skett genom domstolsprövningar, vilket beskrivs längre ner.

Statens syn på den samiska markanvändningen har varierat över tid. Längre respekterades den samiska fördelningen av marken och resurserna, och samerna ansågs äga sina områden

---

9 SOU 1999:25, SOU 2001:101 En ny rennäringspolitik – öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare, SOU 2005:116 Jakt och fiske i samverkan, SOU 2006:14 Samernas sedvanerätt.

på samma sätt som de bofasta. I domstolarna kunde samer få tvister om sina skatteland prövade och skydd för sina marker. Men under 1800-talet började de samiska markrättigheterna att urholkas, främst genom att länsstyrelserna tog över hanteringen av markfrågorna från domstolarna. Skyddet för de samiska markrättigheterna försvagades successivt.

Den första renbeteslagen infördes 1886, främst för att reglera de konflikter som hade uppstått med de bofasta. Lagen utgick från synsättet att samerna hade sedvanerätt till de nordliga områdena. Det uttalades även att samernas rätt till marken skulle skyddas då de använt marken först. Under början av 1900-talet förändrades synsättet och den samiska markanvändningen ansågs vara grundad i lagstiftningen (lappprivilegiet). Det innebar att staten också kunde förändra samernas markanvändning genom lagstiftning. Detta synsätt rådde under stora delar av 1900-talet och är utgångspunkten för dagens rennäringslag från 1971.¹⁰ Detta innebär att vi har en lag som inte erkänner samiska markrättigheter.

”*Under 1900-talet genomfördes flera offentliga utredningar för att komma till rätta med ”samefrågan”, men utan resultat.*”

¹⁰ SFS 1971:437.

1966 stämde samiska representanter staten för att få klarlagt att det finns samiska markrättigheter.¹¹ Målet kom att kallas Skattefällsmålet. Den samiska sidan ville att domstolen skulle fastställa att de ägde vissa fjällområden i Jämtland. Även om samerna inte vann målet gjorde Högsta domstolen viktiga uttalanden då det konstaterades att markrättigheterna grundade sig i det långvariga bruket av marken, med stöd av så kallad urminnes hävd. Statens synsätt att det rörde sig om ett lapprivilegium underkändes alltså. Sedan domen meddelades 1981 är det klarlagt att de samiska markrättigheterna omfattas av egendomsskyddet i regeringsformen på samma sätt som äganderätten. Detta är dock något som fortfarande inte fått genomslag i rättssystemet.

”
*Sedan domen meddelades 1981 är det klarlagt
att de samiska markrättigheterna omfattas
av egendomsskyddet i regeringsformen
på samma sätt som äganderätten.*

Efter Skattefällsdomen gjordes förändringar i lagstiftningen för att stärka samernas ställning.¹² Men de flesta bestämmelser som infördes fokuserade främst på rennäringen som ett allmänt intresse. Den sortens bestämmelser utgår inte från att det finns samiska markrättigheter, utan är ett politiskt mål

---

11 NJA 1981 s. 1.

12 Prop. 1992/93:32 om samerna och samisk kultur m.m.

som ska vägas mot andra politiska mål, t.ex. skogsbruk och mineralutvinning. Det allmänna intresset rennärning ger ett svagt skydd för den samiska markanvändningen.

De samiska markrättigheternas innehåll har fortsatt att utvecklas genom domar från Högsta domstolen. I Nordmalingsmålet klargjordes hur det långvariga bruket av renbete under vintern i ett kustområde hade lett fram till markrättigheter som gäller även i dag.¹³ I januari 2020 avgjorde Högsta domstolen det så kallade Girjasmålet om rätten till småviltsjakt och fiske i fjällen.¹⁴ Efter tio års processande stod det klart att det är samebyn, och inte svenska staten, som har rätt att göra upplätelser av småviltsjakt och fiske. Målet drevs av Girjas sameby och Svenska samernas riksförbund för att få den omdebatterade frågan om rätten till jakt och fiske i fjällen prövad och för att driva rättsutvecklingen framåt.¹⁵ I domen tydliggjordes det att det långvariga bruket av marken hade gett Girjas sameby ensamrätt i förhållande till staten att fatta beslut om upplätelser om småviltsjakt och fiske i fjällområdena. Högsta domstolen uttalade också att urfolksrätten i vissa delar gäller i Sverige, trots att ILO:s konvention 169 inte ratificerats. Domen är banbrytande då den utvecklar innehållet i de samiska markrättigheterna och tydligt pekar

¹³ NJA 2011 s. 109.

¹⁴ NJA 2020 s. 3.

¹⁵ Jag deltog själv i förberedelserna inför stämningen som förbundsjurist för Svenska Samernas Riksförbund.

på att svensk lagstiftning inte i tillräcklig grad erkänner dessa rättigheter.¹⁶

Domarna klargör att de samiska markrättigheterna är privaträttsliga, att de omfattas av grundlagens egendomsskydd och att urfolksrätten har direkt betydelse för svensk rätt. Avgörandena bekräftar därmed det samerna hävdade i mer än 100 år – att de har en starkare rätt till marken än vad som framgår av lagarna. Det innebär att lagstiftningen måste ändras för att bli förenlig med grundlagen och Sveriges internationella åtaganden.

Vad ligger framför oss?

I mer än hundra år har samiska företrädare drivit en rättsskamp för att svenska staten ska ta hänsyn till de samiska markrättigheterna i norra Sverige. Den gröna omställningen innebär att spänningarna om hur naturresurserna ska användas ökar. Varje vecka rapporteras i media om hur samer protesterar mot olika exploateringsprojekt och kräver att deras rätt till marken ska respekteras. Vad många inte tänker på är att det rör sig om grundläggande demokratiska frågor och mänskliga rättigheter.

---

¹⁶ Se Allard och Brännström, *Girjas sameby mot staten: En analys av Girjasdomen*, Svensk Juristtidning, 2020, s. 429 ff. För en annan intressant dom, se Svea hovrätt, 2019-12-20, mål nr 7463-18. Talma sameby fick rätt till ersättning från staten som låtit norska renägare beta renar inom samebyns marker i strid mot egendomsskyddet i regeringsformen.

” *Det innebär att lagstiftningen måste ändras för att bli förenlig med grundlagen och Sveriges internationella åtaganden.*

I en demokrati är det ett grundläggande krav att de mänskliga rättigheterna respekteras och får genomslag i hela rättssystemet. Sverige har fått upprepad kritik från flera internationella människorättsorgan för att de samiska markrättigheterna inte beaktas i den svenska lagstiftningen. Som beskrivs ovan har de politiska processerna inte lett fram till några förändringar, utan i stället har frågorna främst avgjorts i domstol. För närvarande pågår dock flera intressanta politiska processer för att hitta nya lösningar för framtiden.

Under 2021 tillsattes en parlamentarisk kommitté, Renmarks-kommittén, som ska lämna förslag till en ny renskötsellagstiftning.¹⁷ Kommittén ska dels analysera rätten till jakt och fiske, både för samebymedlemmar och för de samer som står utanför samebyarna, och dels göra en översyn av hela rennärlagslagen. Om kommittén lyckas tydliggöra innebörden av de samiska markrättigheterna kan detta stärka samernas rättsliga situation och ge större inflytande över markanvändningen. I utredningsarbetet är det viktigt att ta hänsyn till att frågorna berör även andra enskilda och deras markanvändning. Jag menar att lösningarna måste ge utrymme för de lokala förhållandena så att även lokala intressen och behov

17 Dir. 2021:35 En ny renskötsellagstiftning – det samiska folkets rätt till renskötsel, jakt och fiske.

beaktas för att minska de konflikter som finns. Företrädare för det samiska samhället bör få hitta lösningar i förhållande till de som nu bor i områdena, vilket är ett konkret sätt att utveckla samernas rätt att delta i beslut som rör deras livsförhållanden.

Parallellt med utredningen tillsätts en sanningskommission som ska granska den politik som förts gentemot samerna i ett historiskt perspektiv och dess konsekvenser för det samiska folket.¹⁸ Kommissionen ska lämna förslag på åtgärder som bidrar till upprättelse och främjar försoning. När samiska frågor hanteras är den historiska bakgrunden självklart viktig. Samtidigt måste fokus ligga på att hitta lösningar som utgår från dagens samhälle och förutsättningar. I flera länder har staten använt avtal för att hitta långsiktiga lösningar mellan urfolk och majoritetssamhällen. Till exempel har landområden återlämnats och urfolken har fått möjlighet att förvalta vissa områden, själva eller genom samförvaltning. Även om detta kan verka främmande för vårt rättssystem kan det ändå ge inspel till hur frågorna kan hanteras.

---

18 Dir. 2021:103 Kartläggning och granskning av den politik som förts gentemot samerna och dess konsekvenser för det samiska folket.

” *Företrädare för det samiska samhället bör få hitta lösningar i förhållande till de som nu bor i områdena, vilket är ett konkret sätt att utveckla samernas rätt att delta i beslut som rör deras livsförhållanden.*

I januari 2022 införde riksdagen en lag om konsultationer för att ge samerna inflytande i frågor som rör dem.¹⁹ Regeringen, de statliga förvaltningsmyndigheterna, regionerna och kommunerna ska i framtiden konsultera Sametinget innan beslut fattas. Sametinget har länge krävt en konsultationsordning. Enligt Sametingets styrelseordförande Håkan Jonsson är de inte helt nöjda med lagens innehåll, men ser den som ett första viktigt steg för att få mer inflytande.²⁰

---

19 Prop. 2020/21:64 En konsultationsordning i frågor som rör det samiska folket.

20 Se även det förslag till Nordisk samekonvention som legat lång tid i regeringskansliet för beredning, Nordisk samekonvensjon, Utkast fra finsk-norsk-svensk-samisk ekspertgruppe, 2005-10-26.

Efter 100 års rättskamp har många slutat tro på att politikerna verkligen vill ta tag i dessa frågor, och de känner sig ensamma i sin kamp. Men nu märks en förändring.

I dag är förtroendet för demokratin och det politiska systemet lågt bland många samer. Efter 100 års rättskamp har många slutat tro på att politikerna verkligen vill ta tag i dessa frågor, och de känner sig ensamma i sin kamp. Men nu märks en förändring. Girjasdomen har stärkt många samer i kampen för att få större respekt för sina rättigheter. Fler och fler organisationer och aktivister ställer sig bakom samernas krav. Exempelvis har Fridays for future med Greta Thunberg i spetsen gjort många uttalanden om samernas rätt till marken. Detta borde rimligen sätta större press på politikerna att ta tag i dessa frågor. De politiska processer som nu pågår är en unik möjlighet att komma till rätta med hur samer kan få större inflytande över de landområden som de lever i. Det krävs dock politiskt mod och kreativitet för att komma framåt. Frågan är om det finns ett sådant mod och en vilja till förändring? För det kan väl inte vara så att vi ska skjuta dessa svåra frågor framför oss i hundra år till?

3

Demokratin och friheten

Så tystar hat och hot
det demokratiska
samtalet

Så tystar hat och hot det demokratiska samtalet

DANIEL POOHL

Den 16 september 2016 vaknade Pierre Esbjörnsson, socialdemokratiskt kommunalråd i Skurup, av en dov knall utanför sovrumsfönstret. Han gick ner till nedervåningen, öppnade ytterdörren och såg sin bil som stod parkerad utanför garaget stå i lågor. Hettan från branden hade fått krockkudden att vecklas ut.

Pierre tänkte direkt på barnen. De måste ut. Han sprang in och lyckades få dem ur huset innan elden spridit sig. Dagen därpå gick det fortfarande att ta del av gärningsmännens budskap. På fasaden hade någon sprejmålat en symbol för den nazistiska organisationen Nordiska motståndsrörelsen.¹

Pierre Esbjörnsson kom in i politiken via fackföreningsrörelsen. Han fick sin första anställning på Johan Persons glasmästeri i Malmö. Med tiden blev han aktiv i Byggnadsarbetareförbundet. Därifrån var inte steget långt till Socialdemokraterna. Han valdes in i Skurups kommunfullmäktige och 2010 blev han heltidspolitiker. Sedan kom flyktingkrisen. Pierre var med och tog beslut om att öppna ett HVB-hem för ensamkommande flyktingar. Flyktingmottagandet väckte starka känslor

---

1 Anderson, Ivar. Det är inte värt det om barnen far illa. Byggnadsarbetaren, nr 1. Januari 2017.

i kommunen. Som högst politiskt ansvarig fick Pierre stå i skottlinjen för missnöjet.

Bland annat hade aktivister från Nordiska motståndsrörelsen, vars symbol sprejmålades i samband med brandattacken, flera gånger delat ut propaganda och satt upp klistermärken runt om i kommunen. I maj samma år klistrade de upp affischer på Socialdemokraternas partilokal: en bild på en hängsnara, med texten ”avsedd för folkförrädare”.

Några månader senare brann Pierres bil.

Det är fortfarande oklart vem som låg bakom attentatet. Men dådet fick konsekvenser. Vakter sattes in vid fullmäktiges möten. I december 2016 kallade Pierre Esbjörnsson till presskonferens och meddelade sin avgång. – Jag lämnar på grund av hot mot mig och min familj. Det har tagit lång tid att komma fram till beslutet, men min familj går först, meddelade Pierre Esbjörnsson till de lokala journalisterna.²

Hotet mot det demokratiska samtalet

Demokrati är mer än rätten att rösta på vilket parti man vill vart fjärde år. Det liberaldemokratiska samhället förutsätter också ett samtal där vi stöter och blöter idéer, intressen och viljor. Detta demokratiska samtal leder oss mot beslut, lagar och policyer som i bästa fall är förankrade hos medborgarna.

---

² Skurups kommunalråd slutar efter brandattentat. SVT Nyheter. 2016-12-16.

Men samtalet har också ett värde i sig. Det åskådliggör och manifesterar det demokratiska samhällets minsta gemensamma nämnare: att vi alla har en röst som räknas.

Som alla samtal är det skört.

Under det senaste decenniet har flera av det demokratiska samtalets aktörer upplevt en ökad utsatthet. Förtroendevalda vittnar om hot, hat, våld och trakasserier. Dådet mot Pierre Esbjörnsson 2016 sticker förvisso ut. Brandattentat hör inte till vanligheterna i den svenska kommunpolitikens vardag. Men de känslor som fick den tidigare glasarbetaren att ge upp sin politiska karriär gör det.

Sedan 2012 har Brottsförebyggande rådet kartlagt förtroendevaldas utsatthet. Vartannat år publicerar myndigheten *Politikernas trygghetsundersökning*. I den senaste rapporten angav ungefär en fjärdedel (26 procent) att de under 2020 var utsatta för någon form av hot, trakasserier, våld, skadegörelse eller stöld. 30 procent av de svenska journalisterna uppger att de har hotats. Cirka 70 procent har fått motta nedsättande kommentarer.³

Det finns även flera exempel på hur nationella och religiösa minoriteter drabbas.

---

3 Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hat och hot mot journalister 2019. Göteborgs universitet, 2021.

En enkät till Sveriges moskéer och muslimska församlingar från 2018 visade att sex av tio av landets församlingar utsatts för någon form av fysiskt angrepp. Mer än var fjärde moské hade utsatts för en fysisk attack mer än tio gånger.⁴

Efter domen i Högsta domstolen den 23 januari 2020 som gav Girjas sameby rätt att bestämma över jakt och fiske inom sitt renskötselområde ökade mängden hat och hot dramatiskt. Samer utsattes för dödshot och renar plågades och dödades.⁵

” *Men samtalet har också ett värde i sig. Det åskådliggör och manifesterar det demokratiska samhällets minsta gemensamma nämnare: att vi alla har en röst som räknas.*

De svenska judiska församlingarna har tillsammans med experter på antisemitism pekat på en ökning av hat och hot mot judar under de senaste åren.⁶

---

4 Gardell, Mattias. Moskéers och muslimska församlingars utsatthet och säkerhet i Sverige 2018. Centrum för mångvetenskaplig forskning om rasism (CEMFOR) Uppsala universitet, 2018.

5 Samer mordhotade efter Girjasdomen. Aftonbladet/TT. 2020-01-29.

6 Hultman, Alexander. Judar i Sverige upplever ökat hot och hat. Göteborgs-Posten. 2019-11-14.

Civilsamhället pressas också av hat och hot. LSU – Sveriges ungdomsorganisationer, som samlar stora delar av civilsamhällets ungdomsgrenar – ser en tydlig trend i sina medlemsundersökningar. 2017 svarade 20 procent av organisationerna att de utsatts för hat och hot. I den senaste undersökningen från 2020 svarade 46 procent ja på samma fråga.⁷

Även andra aktörer som spelar en viktig roll i demokratin vittnar om en ökning av hot och hat – aktörer som forskare, företrädare för rättsväsendet och statlig eller kommunal förvaltning.⁸ I en undersökning från 2016 vittnade var sjätte (17,3 procent) konstnär att den hade utsatts för någon form av hot, våld eller trakasserier under de senaste tolv månaderna.⁹

Det är inte bara det demokratiska samtalet i sig som hotas. Framför allt är det olika minoriteters perspektiv och röster som riskerar att försvinna ut i tystnad, politisk apati och hopplöshet.

Den som är mest synlig är ofta den som blir mest utsatt. Men det finns också en annan slagsida. Kvinnor är oftare utsatta än

---

7 LSU – Sveriges ungdomsorganisationer. Vi sluter oss inåt – en kartläggning av hot och hat mot Sveriges ungdomsrörelse, 2020.

8 SOU 2020:56. Det demokratiska samtalet i en digital tid – så stärker vi motståndskraften mot desinformation, propaganda och näthat. Kommittén Nationell satsning på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet.

9 Myndigheten för kulturanalys. Hotad kultur – en undersökning om hot, trakasserier och våld mot konstnärer och författare i Sverige, 2016.

män.¹⁰ Även personer med utländsk bakgrund är mer utsatta. Bland förtroendevalda är skillnaden i utsatthet mellan de med svensk och utländsk bakgrund förvisso marginell.¹¹ Inom civilsamhället är tendensen tydligare. LSU konstaterar i sin rapport att det är företrädare med normbrytande namn, sexuellt uttryck och läggning eller funktionalitet som drabbas särskilt hårt. Bilden bekräftas av MUCF. Enligt deras rapport så är organisationer som riktar sig emot hbtq-personer, kvinnor och personer med utländsk bakgrund särskilt utsatta.¹²

Konsekvenserna av hatet och hoten är allvarliga

Hatet och hoten riskerar att tysta det demokratiska samtalet, och därmed hota demokratins livsnerv. Flera grupper vittnar om själv censur. Hoten eller rädslan för att utsättas påverkar deras beslut. Oron och utsattheten får många att överväga att sluta med sina uppdrag eller byta karriär. En del gör det.

¹⁰ Zetterblom, Marianne. Kvinnliga journalister drabbade hårt av näthat. Arbetsliv. 2020-12-07, och Brottsförebyggande rådet. Politikernas trygghetsundersökning 2021.

¹¹ Brottsförebyggande rådet. Politikernas trygghetsundersökning 2021.

¹² Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. Hot och hat bland ideella föreningar, 2021.

”
*Det är inte bara det demokratiska samtalet
i sig som hotas. Framför allt är det olika
minoriteters perspektiv och röster som
riskerar att försvinna ut i tystnad.*

En dryg fjärdedel (26 procent) av alla förtroendevalda uppger att de under 2020 påverkats av utsatthet eller oro för att utsättas för hot och hat. Bland de som faktiskt utsatts hade nästan hälften (46 procent) påverkats i sitt uppdrag. Den vanligaste konsekvensen är att man undviker att engagera eller uttala sig i en specifik fråga.¹³ Samma tendenser finns inom journalistkåren.¹⁴

Inom civilsamhället växer oron för att den ökade utsattheten får röster i debatten att tystna. I LSU:s rapport med den talande titeln ”Vi sluter oss inåt” varnar ungdoms rörelserna i Sverige för en skenande utveckling. Den ökade utsattheten tvingar organisationer att anpassa sin verksamhet. De ställer in offentliga arrangemang och väljer att inte publicera debattartiklar och inlägg i sociala medier. De tvingas att förändra rutiner och lägga allt mer pengar på säkerhet. De som utsätts vänjer sig vid hopplöshet och en känsla av ensamhet, vilket

---

13 Brottsförebyggande rådet. Politikernas trygghetsundersökning, 2021.

14 Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hat och hot mot journalister 2019.

hotar att utarma medlemsleden och göra det svårare att locka personer att ta framträdande förtroendeuppdrag.¹⁵

Många opinionsbildare är i dag inte knutna till större organisationer som kan ge stöd när hatdrevet går. Det ökar utsatt-heten ytterligare. 2019 genomförde Civil Right Defenders djupintervjuer med frilansskribenter, debattörer, mindre tidskrifter och civilsamhällesorganisationer med opinionsbildning som arbetsmetod. De vittnar om aggressiva kampanjer som fått dem att börja undvika vissa ämnen. Ett av intervjuobjekten berättar att den fått begravningsbuketter, litervis med kogödsel och brev med okänt vitt pulver skickat hem till sig. Ett annat intervjuobjekt berättar: ”I samband med publiceringen av mitt material tappade jag hår, gick upp i vikt, spydde och fick feberfrossa.”¹⁶

”*Hatet och hoten riskerar att tysta det demokratiska samtalet, och därmed hota demokratins livsnerv.*

15 LSU – Sveriges ungdomsorganisationer. Vi sluter oss inåt – en kartläggning av hot och hat mot Sveriges ungdomsrörelse, 2020.

16 Civil Right Defenders. När samhället tystnar – en rapport om hat och mot oberoende opinionsbildare i det svenska civilsamhället, 2019.

Inget nytt problem

Hotbrev, våldsdåd, nattliga telefonsamtal och uthängningskampanjer är inget nytt fenomen. För många journalister, konstnärer, förtroendevalda och civilsamhällesorganisationer har det varit en obehaglig del av verksamheten under stora delar av efterkrigstiden. En av grogrunderna för hat och hot är missnöje och frustration hos medborgarna, och det har funnits med oss länge. Sverige har genomgått stora strukturella, kulturella och politiska förändringar under tiden efter andra världskrigets slut. Det har genom decennierna påverkat tilltron till det politiska systemet, gett upphov till proteströrelser och förändrat relationen mellan förtroendevalda och allmänheten.

Missnöjet har också politiserats och eldats på i aggressiva kampanjer från såväl vänsterradikala som högerextrema grupper. På 1970-talet publicerade exempelvis Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna (r) regelbundet namn och bild på meningsmotståndare i partiorganet Proletären. Inte minst drabbades enskilda poliser.¹⁷ På 1980-talet använde sig den högerextrema kampanjorganisationen Bevara Sverige svenskt, BSS, av liknande metoder. I sin tidning Patrioten pekade BSS ut misshagliga journalister med namn och bild.¹⁸ I spåren av uthängningarna följde hot och trakasserier.

Men under de senaste decennierna har något förändrats. Missnöje och förtroende för myndigheter och media har generellt sett legat på ungefär samma nivåer under de senaste

---

¹⁷ Bekämpa Säpo! Proletären. Nr 18, 1972.

¹⁸ BSS-Nytt. Nr 1, 1982.

årtiondena. Ändå ökar utsattheten. Den avgörande skillnaden är förstås internet.

Så driver nätet på hat och hot

Å ena sidan har digitaliseringen och de sociala medierna inneburit en demokratisering av det offentliga samtalet. Å andra sidan har den tekniska utvecklingen fått hat och hot att eskalera. Det beror på flera faktorer.¹⁹

Digital kommunikation innebär distans. I den fysiska världen får den som kommunicerar en omedelbar reaktion som sedan påverkar samtalet. I den digitala eran befinner vi oss bakom skärmen och kan inte läsa av hur det vi kommunicerar tas emot. Det finns också en distans i tid. Jag skickar mitt meddelande nu, men vet inte när det tas emot. Distansen innebär att våra hämningar försvagas och gränserna för vad vi kan uttrycka suddas ut.

” *Missnöjet har också politiserats och eldats på i aggressiva kampanjer från såväl vänsterradikala som högerextrema grupper.*

¹⁹ Bladini, Moa. Hat och hot på nätet – en kartläggning av den rättsliga regleringen i Norden från ett jämställdhetsperspektiv. NIKK, Nordisk information för kunskap om kön, på uppdrag av Nordiska ministerrådet, 2017.

Kommunikation på internet gör det också möjligt att vara anonym, eller i alla fall känna sig anonym. Genom att dölja sig bakom ett alias eller en tillfällig mejladress kan den som vill kränka, hota eller begå brott slippa konfronteras med det den har gjort. Det blir allt svårare att vara helt anonym på internet, men det är möjligt att göra det mycket svårt för polisen att komma åt en.

Med våra smarta telefoner har vi också tillgång till internet dygnet runt. Den som tidigare ville hota en politiker eller journalist behövde ringa eller skicka ett brev. Det tog tid. Medan den upprörde skrev sitt brev, frankerade och gick för att lägga det på lådan hade kanske adrenalinet hunnit lägga sig, tvivlet vaknat och impulsen ebbat ut. Nu finns ingen ångertid för den som blir förbannad.

Internet är en gemensam plats. Det innebär att hot eller kränkningar kan publiceras i kanaler som mottagaren inte har kontroll över, eller där plattformen inte tar det på allvar. Ett hot som kommer i brevlådan kan kastas i papperskorgen eller arkiveras. Ett hot på internet kan i värsta fall ligga kvar under en längre tid och fortsätta uppvigla till fler hot.

Å ena sidan har digitaliseringen och de sociala medierna inneburit en demokratisering av det offentliga samtalet. Å andra sidan har den tekniska utvecklingen fått hat och hot att eskalera.

”

Sociala medier har också en spridningseffekt. Det erbjuder en helt ny verktygslåda för aktörer som vill påverka förtroendevalda, meningsmotståndare, minoriteter eller tjänstemän genom hot, skrämsel och offentliga förlöjliganden. Så kallade troll kan genom provocerande och absurda påståenden skapa reaktioner som sätter faktabaserad och rationell debatt och diskussion helt ur spel. De sociala mediernas premierande av starka känslor och spridningsförmåga kan få ett litet inspel att växa till en okontrollerbar hatstorm. Genom samordnade attacker går det att slå ut eller paralysera en organisation eller ensam debattör.

Alla de här faktorerna har drivit på hat och hot. Det syns bland annat i de undersökningar som gjorts under de senaste åren. Bland förtroendevalda är påhopp i sociala medier den vanligaste formen av hat och hot (16 procent under 2020).²⁰ Bland journalister ser mönstret snarlikt ut. 2019 var mejl det vanligaste sättet att bli hotad på (17 procent), följt av sociala medier (16 procent).²¹

Inte bara brottsliga handlingar

De senaste årens debatt om näthat skapar lätt intrycket av att utsattheten kom med digitaliseringen, och bara har med internet att göra. Men hoten är som sagt inget nytt. Och utsattheten går bortom inkorgen. Journalister och förtroendevalda

²⁰ Brottsförebyggande rådet. Politikernas trygghetsundersökning 2021.

²¹ Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hat och hot mot journalister 2019.

vittnar även om att de blivit bestulna, utsatta för skadegörelse, slagna, sparkade på och attackerade med vapen.

I många fall handlar det om brottsliga handlingar, som hot, våld och trakasserier. Men inte alltid. Affektiva och förolämpande mejl och påhopp i sociala medier kan mycket väl hålla sig inom lagens ramar, men likväl påverka en journalist eller förtroendevald på djupet. Särskilt i de fall där avsändaren har ett våldskapital. Ta exemplet med de nazistiska affischerna som klistrades på fasaden till Socialdemokraternas kontor i Skurup. I strikt juridisk bemärkelse så var det ett fall av skadegörelse. Men det var knappast affischeringen i sig som var problemet, utan budskapet och den avsändare som stod bakom det. Många gånger är det det implicita, outtalade hotet som kryper in under skinnet.

De sociala mediernas premierande av starka känslor och spridningsförmåga kan få ett litet inspel att växa till en okontrollerbar hatstorm.

När en journalist, förtroendevald politiker eller representant för en minoritetsgrupp eller civilsamhällesorganisation uppmärksammas på exempelvis en högerextrem nyhetssajt är ofta inte själva publiceringen olaglig. Den maskeras som en form av medborgarjournalistik. Men det finns en typ av våldskapital i den svans av följare och läsare som snappar upp signalen och

som på beställning ger sig på den utpekade med en storm av mejl och hätska kommentarer.

Vem ligger bakom hoten?

Vem ligger då bakom hoten och hatet? Det vet vi inte helt och hållet. Många hot sker anonymt. Angrepp kan framstå som vanliga medborgares ilska och frustration, men i själva verket vara maskerade kampanjer från politiska organisationer. Trots osäkerheten kan vi till viss del rama in den typiska förövaren. När förtroendevalda själva får ge en bild av motiv och av vem som ligger bakom ett hot, svarar de att de i de flesta fall inte vet. De gånger de har en uppfattning rör det sig oftast om en man i åldern 45–64 år som agerar ensam och som uppfattas vara en förargad medborgare. Även om de inte alltid vet vem det är, så kan de förtroendevalda ändå säga något om agendan. I ungefär hälften av fallen förknippar de förövaren med någon form av högerextrem eller rasistisk grupp. Ofta är upprinnelsen att den utsatte varit engagerad i frågor som rör invandring eller integration.²²

Det finns förstås gott om andra exempel. Det kan också röra sig om frågor som traditionellt väcker starka känslor, som jakt, vindkraft eller klimat. Debatter som präglas av ett högt tonläge, låsta läger och som många gånger bottnar i djupare klyftor än själva sakfrågan leder också till mer hot och hat.

Hoten kan också komma från förbittrade rättshaverister eller personer som bedriver en vendetta mot en enskild politi-

²² Brottsförebyggande rådet. Politikernas trygghetsundersökning 2021.

ker. Hat och hot drabbar företrädare över hela det politiska spektret. Andelen utsatta var under 2020 störst inom Miljöpartiet (33 procent) och minst inom Socialdemokraterna och Kristdemokraterna (24 procent vardera).²³

Men mönstret är ändå tydligt. Det ökade hotet mot förtroendevalda domineras av en rasistisk och invandringsfientlig agenda. Det bekräftas också av vittnesmålen från civilsällsorganisationer.

*Debatter som präglas av ett högt tonläge,
låsta läger och som många gånger bottnar
i djupare klyftor än själva sakfrågan
leder också till mer hot och hat.*

Rasistiskt präglad missnöje

Det finns en liten, men ändå betydande andel av den svenska befolkningen som hyser ett starkt motstånd mot invandring och en fientlighet mot etniska minoriteter. I Mångfaldsbarometern från 2020 instämde exempelvis 15 procent av de tillfrågade helt eller delvis i påståendet: ”Ju mindre man märker av alla utlänningar, desto bättre är det.” Det är rimligt att tro att hat och hot som har en rasistisk prägel kommer ur denna del av befolkningen. Flera undersökningar tyder också på att

---

²³ Ibid.

personer med mycket negativa attityder till invandring har ett lågt förtroende för myndigheter, politiker och media. Till exempel är negativa attityder till invandring och minoriteter vanligast bland Sverigedemokraternas väljare.²⁴ Det är också bland Sverigedemokraternas väljare som förtroendet för det demokratiska samhällets olika institutioner är som lägst.²⁵

Det krävs bara att en liten andel av personerna i det här samhällsskiktet ger sig på dem de misstror och ogillar för att det demokratiska samtalet ska hotas. Under de senaste åren har frågor om invandring och integration blivit allt mer politiserade och polariserande. Det gör att personer som känner missnöje och hyser intoleranta attityder kan känna sig motiverade att på ett fientligt sätt försöka påverka politiker, journalister eller aktörer inom civilsamhället.

I ytterhögerens nätverk av nyhetssajter, videokanaler och poddar används till och med hat och hot som en strategi. Enskilda tjänstemän, aktivister och politiker hängs ut med namn och bild, med hatstormar som följd.

2017 avslöjade Eskilstuna-Kuriren exempelvis hur det högerextrema medieprojektet Granskning Sverige byggt upp en verksamhet där man systematiskt ringde upp politiker, journalister och meningsmotståndare, för att sedan klippa om sam-

24 Ahmadi, Fereshteh och Palm, Irving. Mångfaldsbarometern 2020. Och Jylhä, Kirsti M och Rydgren, Jens och Strimling, Pontus. Sverigedemokraternas väljare. Vilka är de, var kommer de ifrån och vart är de på väg? Institutet för framtidsforskning, 2018.

25 Falk, Elisabeth. Svenska förtroendetrender 1986–2020. SOM-institutet, Göteborgs universitet, 2021.

talen och lägga upp vilseledande och förlöjligande utdrag på nätet. Hat och hot blir på det sättet en form av aktivism i sig.

Demokratin nästa stora utmaning

För att förstå fenomenet hat och hot behöver vi inse att det rasistiskt präglade missnöjet och de högerextrema kampanjerna har en ideologisk botten. Ytterhögern motsätter sig den pluralistiska demokratin. De eftersträvar ett samhälle där majoritetskulturen dominerar och lojalitet till nationen är överordnat. I ett sådant samhälle blir det demokratiska samtalets mångfald ett hot.

Samtidigt är det inte hela bilden. Långt ifrån alla som hotar och trakasserar har en rasistisk agenda. När hat och hot mot förtroendevalda började diskuteras på allvar under början av 00-talet lades vikt vid att förstå själva missnöjet.²⁶ I utredningen *Jakten på makten* från 2006 konstaterades att hot och våld mot förtroendevalda måste tas på allvar. Samtidigt, menade utredningen, låg det ett ansvar på politiker att prioritera sin dialog med väljarna. Det perspektivet har försvunnit. När missnöjet slår över i brottsliga handlingar är det ett tecken på brist på respekt för den demokratiska processen. Samtidigt kan det tolkas som att vårt demokratiska samtal inte är tillräckligt inlyssnande.

Det är den utmaning vi nu står inför. Om utvecklingen fortsätter är risken stor att det demokratiska samtalet tystnar allt mer, eller i alla fall byter karaktär. Förtroendevalda, journa-

---

²⁶ SOU 2006:46. *Jakten på makten*.

lister och civilsamhällesorganisationer med fokus på minoriteters rättigheter sluter sig och undviker vissa frågor. Då blir våra gemensamma arenor, särskilt de digitala, ett exklusivt tillhåll för hårdhudade aktörer som vinner debatter – inte med de bästa argumenten, utan med hjälp av gränslösa supporter-skaror som pressar meningsmotståndare och minoriteter till reträtt och tystnad.

Det finns positiva trender också. Inom civilsamhället finns flera exempel på initiativ som reagerat på utvecklingen. Nätverket #jagärhär har skapat en internationell folkrörelse som stärker människor i att reagera och stå upp när andra blir utsatta för hat och hot. Föreningen Näthatsgranskaren har under de senaste åren identifierat, granskat och polisanmält hatbrott och kränkningar på sociala medier.

” *De eftersträvar ett samhälle där majoritetskulturen dominerar och lojalitet till nationen är överordnat. I ett sådant samhälle blir det demokratiska samtalets mångfald ett hot.*

Inom politiken har frågan fått en högre prioritering. Kommuner, myndigheter och fackförbund har fått upp ögonen för det växande problemet.

Samtidigt finns det mycket kvar att göra.

Demokratins utmaning ligger i att skydda vårt gemensamma samtal från politiska grupper med antidemokratiska motiv, så att fler röster kan och vågar ta plats, samtidigt som dialog och transparens behöver öka så att de som hotar samtalet kan känna sig mer inkluderade och därmed börja respektera det demokratiska samtalets gemensamma spelregler.

”
*Det finns positiva trender också. Inom
civilsamhället finns flera exempel på
initiativ som reagerat på utvecklingen.*

Frågan om hur det ska göras är svår och komplex. Om vi bara fokuserar på att skydda oss mot hat och hot riskerar det demokratiska samhället att stänga ute legitim ilska och frustration. När vi bara fokuserar på att öka dialog riskerar vi att legitimera rasistiskt präglat missnöje, som i sin tur tränger undan och skrämmer minoriteter.

Häri ligger den svenska demokratins nästa stora utmaning.

Religionens roll i demokratin

Tre religiösa ledare om
traditioner, samhällsansvar och
utmaningar i vår tid

Religionens roll i demokratin

Tre religiösa ledare om traditioner, samhällsansvar och utmaningar i vår tid

SALAHUDDIN BARAKAT, MIKAEL MOGREN

OCH UTE STEYER

Denna text baseras på ett fördjupande samtal om religionens roll i demokratin mellan tre personer med gedigna sakkunskaper och erfarenheter inom temat: Salahuddin Barakat (imam och aktiv i bl.a. Islamakademien och olika moskéer och föreningar i Malmö), Mikael Mogren (biskop i Västerås stift) och Ute Steyer (rabbin i Stora synagogan i Stockholm). Samtalet leddes av journalisten och moderatorn Cecilia Garne och har anpassats till textform av frilansskribent Susanna Lidström tillsammans med kommittén Demokratin 100 år.

Religionsfriheten – en av våra grundläggande fri- och rättigheter

Religionsfriheten är tillsammans med yttrandefrihet, informationsfrihet, mötesfrihet, demonstrationsfrihet och föreningsfrihet skyddade av svensk grundlag genom bestämmelser i regeringsformen. Samtalets första fråga tar avstamp i dessa grundläggande rättigheter, som på olika sätt är kopplade till det som i dagligt tal brukar kallas åsiktsfrihet – en rätt för varje individ att ge uttryck för sina åsikter.

Vad är egentligen skillnaden mellan en livsåskådning och en åsikt?

– Åsikter är som dagsländor. De kan jag ju ha flera stycken på en dag. En livsåskådning är större och sammanhängande, och omfattar betydligt mer i livet, sammanfattar Mikael Mogren.

Han får medhåll av både Ute Steyer och Salahuddin Barakat, som framhåller att en livsåskådning kan vara lika befäst i en person som exempelvis orten där man är född och uppvuxen:

– Det är ingenting som är lätt att förändra eller välja bort. Jag är född i en viss stad – livsåskådning är lite på samma sätt. Det är baserat på intryck, kunskap och erfarenheter som blir en del utav en, inte bara något man tycker till om. Ta vår människosyn som exempel. Jag anser att det finns något som är mänsklig exceptionalism, alltså att människan är speciell i skapelsen och har ett särskilt värde. Det tillhör en livsåskådning, och för mig är det lika starkt som platsen där jag är född, säger Salahuddin Barakat.

Dagsländor eller ej – såväl åsikter som livsåskådningar kan utgöra starka drivkrafter i ett samhälle. Hur ska det hanteras i en demokrati? Moderatorn Cecilia Garne ber biskop Mikael Mogren utveckla resonemanget kring religion och samhällsansvar:

– En mycket viktig kunskap för beslutsfattare och samhället är att kunna skilja på bra och dålig religion, och att det finns institutioner som gör det. För precis som det finns bra och

dålig politik, finns det bra och dålig religion. Dålig politik kan vara totalitär politik, som leder till totalitära samhällen. Samma sak gäller för religion. Kunskap och känslighet för nyanser behöver tränas. Det går inte bara att säga att all religion är dålig, att den borde stoppas undan i en garderob. Då riskerar vad som helst att gro där. Det är ett samhällsansvar att dålig religion inte växer sig stark, precis som totalitär och antidemokratisk politik inte ska växa sig stark, säger Mikael Mogren.

*– Åsikter är som dagsländor... En
livsåskådning är större och sammanhängande,
och omfattar betydligt mer i livet.*

Uttalandet väcker reaktioner. Imam Salahuddin Barakat invänder att det här är ett tveeggat svärd som kan bli farligt. Han hänvisar till historiska exempel på när man har dömt religioner för att vara dåliga utifrån dåtida premisser som vi i dag tycker är felaktiga:

– Frågan är vem som ska bedöma vad som är bra respektive dåligt, enligt vilket värdesystem och vilken moral?

Rabbin Ute Steyer är inne på samma linje. Hon poängterar att det är ett gammalt grundproblem inom moralfilosofin:

– Vad är bra, vad är dåligt? Vad är gott, vad är ont? Och hur definierar vi det? Det har filosoferna stångats med i 2000 år. Om vi börjar använda kategorier måste vi vara konkreta, de abstrakta moraliska kategorierna har vi väldigt svårt att bedöma. Och de förändras. Det som vi tycker är bra i dag var dåligt i går, och tvärtom.

”

För precis som det finns bra och dålig politik, finns det bra och dålig religion.

Mikael Mogren förtydligar att det finns en tendens att vilja föra in all religion i privatlivet. Det tror han inte är en bra lösning för framtiden, att säga att privatlivet ska bära religionen. Varför?

– Bakom privatlivets brandvägg kan det utvecklas saker som inte alls är bra, inte heller för den egna religionen. Jag menar att statsmakten ska vara med och ”hyfsa” religion, det gör man ju med lagstiftning, men framför allt hyfsar religion sig själv. Det är därför vi har religiösa företrädare. Vi är ju satta att vara ”religionshyfsare”, säger Mikael Mogren.

Imam, präst och rabbin – religiösa ledarens ansvar och roll

Hur uppfattar då dessa religiösa företrädare uppgiften de har på ledande positioner inom sina respektive samfund? Vilket ansvar har de för att med biskop Mikael's ord "hyfsa" religionerna så att de står i samklang med demokratin? Frågan går först till Salahuddin Barakat:

– Utifrån den muslimska traditionen är islam som religion helt oberoende av styrelseskick. Islam kan finnas i monarkier och till och med i diktaturer såväl som i demokratier. Min främsta uppgift som religiös representant är inte att bevara ett styrelseskick. Jag har ett sådant ansvar som medborgare. Men mitt ansvar som religiös företrädare är att bevara, förmedla och förvalta religionen från generation till generation. Att vara en andlig röst för församlingsmedlemmar.

Ute Steyer förklarar sin uppgift utifrån titeln rabbin, som betyder mästare eller lärare, och tillägger att huvuduppgiften är att vara uttolkare och lärare av den religiösa traditionen.

– Som religiösa ledare borde vi ha den kunskap som krävs för att kunna motverka det som Mikael kallar dålig religion, fel-tolkningar. Då kan inte religionen vara undanskuffad bakom lyckta dörrar. Religionen måste höras och synas, så att den kan bemötas och diskuteras inom trossamfundet. Då kan de som är företrädare och har gedigen utbildning också påpeka när någon tolkar skriften fel, eller förespråkar något som traditionen inte står för eller är en extrem marginaltolkning. Det

är vår uppgift, och det är oberoende av styrelseskick. Religion har under årtusenden också haft en revolutionerande funktion, genom att ifrågasätta det regerande styrelseskicket, säger Ute Steyer.

Mikael Mogren håller med om att förkunnandet av tro till nästa generation och i vår tid är en huvudsyssla han har som religiös ledare, men han vill gärna lägga till ytterligare en dimension – att bygga samhället:

– Det är en oslagbar drivkraft med religiöst liv, och den drivkraften kan gå i olika riktningar. Den kan bli revolutionär, den kan bli samhällsuppbyggande, den kan bli stödjande. Det är en del av förkunnelsen, en del av uppgiften, att religionens drivkraft inte blir destruktiv. Det är väldiga krafter som kommer loss i människor och sammanhang där religionen tas på allvar, och då har vi ett ansvar som religiösa ledare. Jag är från en tradition som i tusen år har varit med och byggt upp det här samhället, faktiskt skapat Sverige, men också kritiserat det. Kristen tro har alltid varit en röst i samhället, och det tycker jag självklart att religionen ska vara också i framtiden.

Får religionen plats i den liberala demokratin?

Cecilia Garme knyter an till religionens roll i samhällsbygget och för in samtalet på den liberala demokratin utveckling. **Hur uppfattar de tre ledarna religionsfriheten i Sverige så här i början av 2020-talet?** Svaren är till en början en aning tre-

vande. Ute Steyer konstaterar med en lätt suck att ”det är lite knepigt”. Hon fortsätter:

– Det finns en uppfattning i det demokratiska samhället att religionsfrihet hänger ihop med andra friheter, som till exempel åsiktsfrihet. Men även liberala demokratiska samhällen diskriminerar religiösa minoriteter, eller begränsar majoritetsreligioner. Det finns en tendens att sätta sig på väldigt höga hästar när vi pratar om västerländska liberala demokrater. Om vi är självkritiska ser vi att det inte är så bra som vi gärna vill tro. Synsättet bygger på antagandet att religionsfrihet antas vara en kärnvärdering i liberala demokrater, och att dessa demokrater respekterar religiösa friheter för alla sina medborgare, även för religiösa minoriteter. Men det finns faktiskt grund att vara lite tveksam till om så är fallet, säger Ute Steyer och hänvisar till en internationell studie där ett stort antal länder undersöktes avseende religionsfrihet.¹ Baserat på ett flertal källor bedömdes förekomsten av religiös diskriminering, religiösa begränsningar och även rätten att avstå från religion. Studien visar att i princip alla länderna, inklusive de västerländska liberala demokratierna, uppvisade markanta inskränkningar i religionsfriheten.

*Mitt ansvar som religiös företrädare är att
bevara, förmedla och förvalta religionen
från generation till generation.*

---

1 Fox, J. (2019, February 10). The Religion and State Project, Round 3.

” *Religion har under årtusenden också haft en revolutionerande funktion, genom att ifrågasätta det regerande styrelseskicket.*

Även Salahuddin Barakat ser en rad olika områden där det går att stärka religionsfriheten. Han menar att skon oftast klämmer när det gäller sådant som är avvikande från majoritetskulturen:

– Det handlar om samspel mellan synen på mångfald och religionsfrihet. Vi har till exempel västerländska liberala demokratier där man inte får bygga moskéer med den utformning man vill. Det finns minaretförbud i vissa europeiska länder, och allt fler talar om att begränsa religiöst präglad klädsel, både på arbetsplatser och i skolor. Även i Sverige är diskursen kring exempelvis ramadan och fasta i skolan väldigt problematisk. Likadant när man talar om omskärelse, som är tillåtet. Folk jag känner pratar om omskärelse av gossebarn som någon slags barbarisk utövning. De här aspekterna manifesterar sig när något verkligen avviker. Jag skulle vilja ta diskussionen om liberalismen ytterligare ett steg – när blir liberalismen despotisk, alltså påtvingad? Hur tillåtande är vi för andra sätt att se på vad som är rätt och fel, oavsett om vi talar om klädsel, sexualitet, matvanor, hur man slaktar eller inte slaktar djur som man ska äta? Det känns som vi går mot en nästan militant liberalism som ska påtvingas andra. Tyvärr ser jag ytttringar som är oroväckande i vårt samhälle på senare tid, säger Salahuddin Barakat.

”

*Kristen tro har alltid varit en röst i
samhället, och det tycker jag självklart att
religionen ska vara också i framtiden.*

Ute Steyer pekar också på en tilltagande sekularism. Hon ser att en övergripande åsiktskonsensus är på väg att etablera sig i samhället, något som i förlängningen kan innebära att man inte *får* ha en avvikande åsikt eller tradition, även när det gäller religion.

– Ibland säger man att det handlar om religiös tolerans. Men tolerans är inte samma sak som acceptans. Det betyder att man ska tåla dem som man egentligen inte gillar. Denna uppfattning växer sig allt starkare, säger Ute Steyer.

Cecilia Garme tar upp att många av världens mest stabila demokratier är påfallande sekulariserade, till exempel länderna i norra Europa. **Har de blivit sekulariserade för att de är demokratier, eller är det tvärtom? Har detta inte med varandra att göra?** Mikael Mogren svarar:

– Det beror på vad du menar med sekulariserade. Sverige anses vara sekulariserat men forskning visar att vi är väldigt påverkade av religiösa normer och av religiösa system och riter i vårt samhälle. Sverige är sekulariserat i någon sorts statsmening, men vi umgås via våra religiösa högtider. Många gör det utan att reflektera. Religion bär relationer och traditioner, som vi behöver för att överleva. Om ett samhälle börjar bekämpa

det, då är vi illa ute. När en västerländskt liberal demokrati blir sekularistisk, alltså bekämpar religion medvetet, då kommer det att påverka relationerna och traditionerna. Och det bryter ner samhällsbygget.

” *Sverige anses vara sekulariserat men forskning visar att vi är väldigt påverkade av religiösa normer och av religiösa system och riter i vårt samhälle.*

Salahuddin Barakat poängterar att det är viktigt att skilja på ett sekulärt styrelseskick och ett sekulärt samhälle:

– Att styrelseskicket är sekulärt är gynnsamt enligt många. Att Sverige är sekulärt i den bemärkelsen ger oss friheter som vi kanske inte hade haft annars. Men när det går från att vara ett sekulärt styrelseskick till ett samhälle som måste sekulariseras, då har man problem. Kina är sekulärt i den bemärkelsen, även Nazityskland var ganska sekulärt, liksom Sovjet under kommunismen. Men det var sekulärt på ett sätt där man påtvingade sekularism och ateism på befolkningen och samhället.

Ute Steyer håller med och påpekar att man ska vara försiktig med att göra kopplingar mellan den liberala demokratin och det sekulariserade samhället:

– Förenta staterna är en av världens mest stabila demokratier, men där har religioner officiellt en mycket högre ställning. Men man har en strikt separation mellan religion och stat.

*Religion bär relationer och traditioner,
som vi behöver för att överleva.*

Mikael Mogren för in ordet religionsneutral i diskussionen för att sätta fingret på det han tycker de båda kollegorna uttrycker på ett bra sätt:

– Neutral i religionsfrågor betyder att religionen får vara som den är. Den får hållas. Men i svensk tolkning innebär detta i hög grad att religion ska hållas tillbaka. Det är ju inte religionsneutralt, och det märks till exempel i skolan. Där ser jag skolböcker som jag tror hör hemma i forna DDR. Jag förstår att barn som läser dessa böcker inte vill tillhöra den här religionen. De är religionsnegativa och beskriver religionen som något avvikande och normbrytande, vilket det traditionellt sett inte är i Sverige. Här är det ju ett majoritetsbeteende, att fira jul till exempel.

Att religionen ses som avvikande är något Salahuddin Barakat kan relatera till utifrån ett minoritetsperspektiv. Han föredrar ofta att tala om livsåskådningar, snarare än religioner, eftersom han upplever att religion i politiska sammanhang inte är neutralt.

- Ateism är oftast utgångspunkt för vad som är neutralt. Man bebländar ateism och sekularism och vetenskaplighet så att det blir en väldig röra, där religion blir det icke neutrala och kanske även bakåtsträvande. Som minoritet, när jag växte upp här i Sverige och gick i svensk skola, tyckte jag inte det var så neutralt eller sekulärt. Ett exempel är högtiderna. Mina föräldrar fick exempelvis titta om ledighet. Alla högtider, allt firande, är kopplat till kristna högtider. Vi vill inte ta bort det, utan snarare lägga till och berika, vilket görs i många andra länder där man inkluderar fler. Den aspekten känner man av som tillhörande en minoritetsreligion, även om majoriteten av svenskarna inte uppfattar det som religiöst, utan som kultur. Det är fortfarande en kultur med väldigt tydlig profil, bakgrund och historia. Det finns arbete att göra för att bli mer inkluderande, säger Salahuddin Barakat.

” *Men när det går från att vara ett sekulärt styrelseskick till ett samhälle som måste sekulariseras, då har man problem.*

Ute Steyer konstaterar att det kan vara svårt att bli inkluderande om majoriteten inte vet varifrån de egna kulturella uttrycken kommer:

– Då blir det väldigt lätt att avfärda minoriteters religiösa kulturuttryck.

Mikael Mogren fyller i:

– Ja, det här är en nyckelfråga. Om majoriteten säger att vi inte har någon religion – varför ska då andra ha det? I själva verket har de massor av religion. Hela samhället är ju religiöst konnoterat. Vi talar om mångtusenåriga traditioner som har påverkat kulturarv och människors liv.

”
Som minoritet, när jag växte upp här i Sverige och gick i svensk skola, tyckte jag inte det var så neutralt eller sekulärt.

Står religionsfriheten i konflikt med andra rättigheter?

Cecilia Garne tar upp frågan om att religionsfriheten ibland kan stå i konflikt med andra rättigheter eller intressen i ett demokratiskt samhälle. Ett välkänt exempel var när en barnmorska med hänvisning till religiös övertygelse inte ville utföra abort. **Hur ser ni på den typen av konflikter?**

Mikael Mogren tror att den stora uppmärksamheten kring barnmorskans delvis har att göra med den tidigare nämnda tendensen att framställa kristna som avvikande och normbrytande. På ett mer generellt plan lyfter han fram att det

hela tiden finns olika värdesystem i samhället som möts, till exempel koscherslakt och djurrätt eller omskärelse av pojkar och barnens rättigheter.

Ute Steyer vänder sig mot att sätta upp den typen av dikotomier, inte bara för att religionslagstiftningen i det här fallet är överordnad:

– Det är ingen dikotomi. Koscherslakt gör vi till exempel för att vi är måna om djurens rätt. Vi utför omskärelse av pojkar, eftersom vi är måna om barnens rätt att växa upp i en kulturell kontext. Men det här är ett vanligt drag i den offentliga debatten, att man försöker sätta upp ett motsatsförhållande. Det ska man vara väldigt försiktig med, för man hamnar i en polemisk åsiktskonsensus, och det har vi tillräckligt av i vårt samhälle.

Salahuddin Barakat lägger till ytterligare en aspekt av barnrättsperspektivet och omskärelse:

– Precis som rabbinen säger så görs detta även utifrån barnens rätt. Skillnaden är vad man sätter värde på. Vi som religiösa sätter värde på annat än bara materiella aspekter. Det andliga och själsliga, tillhörigheten och traditionen är minst lika viktiga för ett barn. Dessa aspekter, det materiella i förhållande till det andliga, är ju en sorts konflikt. Faran uppstår när man utgår från att det sekulära ateistiska är det neutrala, säger Salahuddin Barakat och återkopplar till biskopens tidigare resonemang om religionsneutralitet.

Frånvaron av religion är inte neutralt, enas de om och Mikael Mogren drar paralleller till sina erfarenheter av barndop:

– Det finns en uppfattning om att utförandet av religiösa handlingar med barn, är emot barn. De ska själva få välja. Därför ska de vara i karantän tills de blir 18 år. Denna karantänteori har vuxit sig jättestark i Sverige. Det är en befängd tanke, eftersom religion är så mycket mer än en åskådning. Man växer ju in i ett stort sammanhang. Det är som att säga ”jag ska inte tala svenska med mina barn, för de ska själva få välja språk när de blir 18 år”.

Salahuddin Barakat leder tillbaka samtalet till frågan om barnmorskan och menar att hanteringen av fallet är tecken på ett hårdnande klimat i samhället, särskilt när det är förknippat med religion:

– Man har hanterat det väldigt dömande, inte alls förstående. Det finns ett brett spektrum av åsikter kring moral, vad som är rätt och fel, och där gör vi mer nytta i att diskutera och samtala än döma och fördöma. Även om jag inte håller med – islam är relativt liberalt i abortfrågan – ser jag att en religiös person angrips väldigt hårt utifrån en religiös övertygelse. Det kan jag relatera till, och känna att så hade jag inte velat bli behandlad.

” *Det finns ett brett spektrum av åsikter kring moral, vad som är rätt och fel, och där gör vi mer nytta i att diskutera och samtala än döma och fördöma.*

Erfarenheter av hot och hat

Hur har då det hårdnande samhällsklimatet drabbat dessa tre religiösa ledare? Cecilia Garme frågar om de personligen har utsatts för hat och hot på grund av sin religion. Alla svarar jakande, att det har hänt vid upprepade tillfällen. Salahuddin Barakat kommenterar:

– Jag är i princip utsatt varje gång jag syns i det offentliga, i media eller liknande. Där finns nog inga undantag, jag får med jämna mellanrum hotbrev om att man ska bränna upp mitt hem, döda mig och så vidare. Även verbala och allmänna rasistiska angrepp är vanliga.

Förutom det personliga traumat i varje enskilt fall kan detta även skapa rädslor som påverkar religionsutövning och samverkan på bred front. Mikael Mogren framhåller vikten av att stödja varandra, men tillstår att det inte är någon lätt fråga:

– Det handlar om samexistens, precis som mycket av det vi talat om hittills. Hur ska vi kunna samexistera, och hur ska det bästa från våra olika traditioner kunna bidra till det gemensamma? Om man börjar själv censurera sig för att inte

bli utsatt för hatdrev, då kommer inte det bästa fram, man blir tyst och håller sig undan.

Om tystnaden breder ut sig är det svårt att nå ut med kunskap. Cecilia Garme undrar hur de tycker att det är ställt med kunskapen om religion, behovet av tillhörighet och kultur bland allmänheten. Alla tre anser att kunskapsnivån generellt är låg, men Salahuddin Barakat påpekar att pandemin i viss mån har framhävt vikten av gemenskap och det andliga i vår vardag:

– Vi har alla erfart att det med digitala möten inte har gått att ersätta närheten och det fysiska. I slutändan längtar vi tillbaka till att träffas och sitta tillsammans i samma rum. Den själsliga aspekten tror jag många har känt av under pandemin. Det blir ett slags bevis för att det religiösa, eller det andliga, behövs.

Om man börjar självcensurera sig för att inte bli utsatt för hatdrev, då kommer inte det bästa fram, man blir tyst och håller sig undan.

Ett ökat religiöst behov?

Cecilia Garme har noterat att fler börjat prata om sin tro, och att de är engagerade som till exempel kyrkvårdar. Är det ett

tecken i tiden, på att det finns både ett ökat religiöst behov och en ökande acceptans? Mikael Mogren svarar:

– Det du beskriver är en kom ut-rörelse. I Sverige har stora delar av samhällets medborgare länge varit aktiva i kyrkan, till exempel som kyrkvårdar eller förtroendevalda eller prästbarn. Det har man tidigare inte velat talat högt om i Sverige, där det har varit någon sorts liberal sekularistisk norm. Det vore väldigt bra om denna norm kan brytas. Då kan också den som är muslim vid det bordet säga att ”i min moské har jag ansvar”, och en judinna berätta att ”hemma hos mig så gör vi så här”. Annars blir det samtalet helt tyst, eftersom majoritetskulturen lägger locket på. Man får ökad kunskapsnivå kring ett bord när många bidrar.

”*Den själsliga aspekten tror jag många har känt av under pandemin. Det blir ett slags bevis för att det religiösa, eller det andliga, behövs.*

Religiös mångfald berikar

Att vi i samhället behöver göra religion och diskussioner om religion mer till en del av vår vardag är de tre religiösa ledarna vid detta virtuella bord eniga om. Samtalet sker typiskt för vår tid via videokonferens, och i nästa fråga återkommer Cecilia Garme till det inledande resonemanget om bra och dålig

religion: Om religioner blir viktigare i samhället kommer kunskapsnivån att stiga, kan det också leda till att det blir fler konflikter mellan olika religiösa åskådningar? Salahuddin Barakat svarar:

– Det har helt att göra med hur man förhåller sig och sam-talar. I det samhälle jag kommer ifrån, Libanon, har vi haft tider av enorm religiös mångfald, ömsesidig respekt och sam-levnad, även efter inbördeskriget. Jag tror att det går att forma ett sådant samhälle om man är öppen. Sedan är det självklart så att om man tar fel väg av politiska skäl eller andra orsaker, kan det leda till att en grupp får dölja sin religion, något som kan leda till krig och våld. Men det är inte nödvändigtvis så att starkare religioner innebär mer konflikt.

Cecilia Garne frågar om de ser några förebilder bland demo-kratiska länder runt omkring oss, när det gäller förutsätt-ningar för bra religiösa samtal och fungerande pluralism. Mikael Mogren tycker att det finns flera:

– Tyskland är ett väldigt fint exempel vad gäller att ha hög religionsnivå och intellektuella samtal. Religiösa företrädare har en framträdande roll i debatten och det ger en intressant samhällsdebatt på ett sätt som vi inte har i Sverige. Det finns också i Finland och Danmark. Och Norge har haft ett stort trosupplärningsprogram med statliga medel till skolan för att man har sett att religionsnivån är för låg. Vi är omgivna av goda exempel. Det är som en sorts kom ut-process. Det kan-ske inte betyder att det blir mer religion, men det blir religion som man kan använda. Precis som hbtq-erfarenheten jag har

– kommer du ut så kan man använda det. Har du det i garderoben så tar det en massa energi att hålla det där.

Ute Steyer håller med, och framhåller att vi har allt att vinna på att lyfta in religionen i den samhällsliga diskursen. Hon tycker det är en stor förlust att många människor, oavsett bakgrund, vet så lite om sin egen historia och ibland till och med uttrycker stolthet över sin okunskap. Vid ett tillfälle, när hon nyligen kommit till Sverige, pratade hon om kristna helger med en svensk arbetskamrat och frågade vad pingsten betyder.

– Den här personen visste inte det, utan var stolt över att inte kunna svara. Det stör mig lika mycket när jag hör judar som inte kan svara på vad judiska helger innebär. Vi vattnar ur våra samhällen och får ett fattigare samtal. Sverige är inte ett gott exempel, framför allt inte vad gäller det offentliga samtalet. Det är oftast väldigt urvattnat och ytligt, eftersom kunskaperna ofta saknas, säger Ute Steyer.

Cecilia Garme frågar om hon vill lyfta fram några andra demokratiska länder där man har en rikare diskussion om religioner.

– I Israel finns en väldigt levande och livlig diskurs inom de tre stora religionerna, men också mellan dem. Israel är också en sekulär stat i mycket, men inte i allt, till exempel finns inte borgerlig vigsel. Det måste ske antingen kristet, muslimskt eller judiskt. Du kan inte gifta dig borgerligt. Och det skaver, för det passar inte alla. Då uppstår en intressant diskurs, som

rör de egna traditionerna och många ifrågasätter på ett intelligent sätt, säger Ute Steyer.

Salahuddin Barakat har erfarenhet från England, där han har sett ett bra och utbrett interreligiöst arbete. Han framhåller att det inte bara handlar om allmänna paneldiskussioner, utan samverkan på djupare nivå.

– När moskéer i vissa områden blev utsatta för hat och hot, så gick judiska säkerhetsgrupper in och försvarade. Även akademien samverkar med religionen. De stora universiteten i Oxford och Cambridge har både moské och synagoga. Här får vi inte ens ett bönerum i Lunds universitet. Så det är tyvärr stor skillnad på religionens roll i samhället, och respekten för både religionen och samexistensen. Jag överraskas av att det sker böneutrop mitt i centrala London och att du kan se judar och kristna och muslimer stå och föra teologiska diskussioner i Hyde Park. Alla skriker och tjafsar med varandra, men det skapar möten, och det är viktigt, säger Salahuddin Barakat.

*”
Vi har allt att vinna på att lyfta in religionen
i den samhälleliga diskursen. Det är en stor
förlust att många människor, oavsett bakgrund,
vet så lite om sin egen historia och ibland till
och med uttrycker stolthet över sin okunskap.*

I Sverige ser det annorlunda ut, konstaterar alla tre. Mikael Mogren berättar att de hade ett jättefint bönerum i högskolan i Västerås för de olika religionerna, men så tillträdde en ny ledning med nya påbud och rummet togs bort. Salahuddin Barakat tillägger att Malmö universitet har ett bönerum där det hålls fredagsbön och som är öppet för alla.

”*Alla skriker och tjafsar med varandra, men det skapar möten, och det är viktigt.*”

Tillsammans drar de slutsatsen att den här typen av beslut fattas av de enskilda lärosätena, och att variationerna över landet därmed är stora. Mikael Mogren kommenterar:

– Det är väldigt lokalt och ibland mycket okunniga bedömningar. Vi gör ofta fina kontrakt mellan församlingarna och skolan, men så kommer en ny ledning och då försvinner alltsammans.

Religionen som drivkraft för demokratin

Efter en timmes samtal knyter Cecilia Garme ihop resonemanget med en sista fråga: **Det låter som att ni tycker det finns utrymme för religionsfriheten att utvecklas inom ramen för demokratin i Sverige – har jag uppfattat det rätt?** Svaret

blir enstämmigt jakande, men Mikael Mogren är också snabb med att vända på frågeställningen för att återigen bredda perspektivet:

– Och det finns utrymme för demokratin att utvecklas med drivkraft från religionen, som den har gjort hittills. I hela demokratibygget var det ju religiösa människor som i kraft av sin religiösa övertygelse blev demokratiska förkämpar. Religionen är med och bygger den liberala demokratin, eller alla samhällssystem, liksom den kan vara den kritiska rösten.

”

Samtalet om demokratin måste alltid finnas där – hur man bevarar den, hur den förbättras, hur den utvecklas och anpassar sig efter nya situationer.

Salahuddin Barakat tillägger att religion har en historia av att vara på de svagas sida, och att det gäller att hålla koll på vad som kan bli en ”majoritetsdiktatur”:

– En demokrati kan lätt missbrukas. Det är viktigt att ständigt vara medveten om det, och där kan religionen vara en bra röst. Det finns en fara i att göra demokratin till en guldkalv. Samtalet om demokratin måste alltid finnas där – hur man bevarar den, hur den förbättras, hur den utvecklas och anpassar sig efter nya situationer.

5

Demokratin och friheten

I era spår

I era spår

DOMINO KAI

Ni har gått här

Ser er alla framför mig

Ser er sorg, förtvivlan, alla frågor som börjar med varför

Ni har gått här, ni har gått här

Ser barnen som svälter som förstått att ingen gråt eller

klagan hjälper till bröd

Ni har gått här, ni har även gått här och även här

Hatets svarta tryne visar sig framför mig,

känner ett djupt obehag

Mår illa, allt detta hat mot sin medmänniska

Undrar hur många i makten kände sig rädda att själva bli

dömda till koncentrationsläger vid vägran att löpa med

Men spelar det någon roll nu, kanske inte

Ni har gått här, ni har gått här, även gått här och här

Ser över taggtråden till andra sidan, vad sa människorna
som bodde, levde sina liv i närheten

Deras tankar, fanns det något medlidande

Ser det tvingade ledet till alla lastbilar, lastbilarna som körde
med fångarna från det romska lägret till gaskamrarna

Varefter kropparna och lungorna fylldes med Zyklon-B,
varpå kropparna brändes

Alla ni underbara människor som aldrig fick ge en röst från
er själva

Men vi har inte glömt bort er, vi ger er den rösten

Jag går vidare på dödens fält

**Ni har gått här, ni har gått här, även här har ni gått, här har
ni gått också och även här har ni gått**

Författarna

PROLOG: VÅR DEMOKRATI BEHÖVER ALLA RÖSTER

Lena Posner-Körösi är leg. psykolog med inriktning på marknad och kommunikation och ordförande för Judiska församlingen i Stockholm. Hon har startat och är ordförande för Paideia folkhögskola i Stockholm och har även grundat föreningen Amanah i Malmö, som verkar för att bygga tillit mellan muslimer och judar. Posner-Körösi har länge varit aktiv i samhällsdebatten kring frågor om nationella och religiösa minoriteter i förhållande till majoritetssamhället.

1. NATIONELLA MINORITETER I SVERIGE - EN VIKTIG DEL AV SVERIGES DEMOKRATI

Lennart Rohdin är fristående föreläsare, utbildare och konsult i nationella minoritetsfrågor. Tidigare var Rohdin statssekreterare för flykting- och invandringsfrågor 1991–93 och riksdagsledamot 1993–98. År 2009 ledde Rohdin arbetet med tillkomsten av *Lagen om nationella minoriteter och minoritetspråk* i Regeringskansliet och han har även varit regeringens särskilda utredare av en stärkt minoritetspolitik i utredningen *Nästa steg? Förslag för en stärkt minoritetspolitik* (SOU 2017:60 resp. 2017:88).

2. SAMERNAS URFOLKSSTATUS - EN UTMANING FÖR DEMOKRATIN

Malin Brännström, skogssame från Mausjaur, är museichef och forskare vid Silvermuseet och Institutet för arktisk landskapsforskning (INSARC), samt knuten till juridiska institutionen vid Umeå universitet. Brännström är utbildad domare och har under 20 år arbetat som jurist med samiska rättighetsfrågor, bland annat som förbundsjurist hos

Svenska Samernas Riksförbund. Hennes forskning är främst inriktad mot markanvändningsfrågor, samiska markrättigheter och urfolksrätt.

3 . SÅ TYSTAR HAT OCH HOT DET DEMOKRATISKA SAMTALET

Daniel Poohl är journalist, författare och föreläsare, vd för stiftelsen Expo och ansvarig utgivare för tidskriften Expo. Poohl har under flera decennier bevakat och analyserat rasistiska och extrema politiska rörelser och hur de påverkar och påverkas av samhällsutvecklingen. Han är återkommande expert i svensk och internationell media och har skrivit flera böcker i ämnet.

4 . RELIGIONENS ROLL I DEMOKRATIN

Shaykh Salahuddin Barakat är teolog och islamisk rättslärare som grundat läroinstitutet Islamakademien i Malmö. Barakat är även medgrundare av Amanah, ett judisk-muslimskt samarbetsprojekt vars syfte är att bygga förtroende mellan judar och muslimer i Sverige, öka förståelsen för judisk och muslimsk religion, tradition och kultur bland majoritetsbefolkningen samt motverka islamofobi och antisemitism.

Mikael Mogren är biskop i Västerås stift, författare och har undervisat vid Faculté Protestante i Paris. Mogren har bland annat studerat teologi i Uppsala, Tübingen och vid Harvard University samt arbetat med ungdomar och studenter inom Lutherhjälpen, Svenska kyrkan i utlandet och Svenska kyrkans mission. Parallellt undervisade och forskade han vid Uppsala universitet.

Ute Steyer är den första kvinnliga rabbinen i Sverige. Steyer har studerat till rabbin både i USA och Israel och arbetat och forskat på Center for Jewish Law of Yeshiva University/Cardozo School of Law och The Jewish Theological Seminary i New York. Sedan januari 2015 är hon rabbin i Stora synagogan i Stockholm och undervisar på Paideia i Talmud och judiska studier. Steyer är därtill doktorand i etik vid Uppsala universitet.

5. I ERA SPÅR

Domino Kai är rom med rötter i Finland, men har levt hela sitt liv i Sverige. Kai har i 30 års tid arbetat med upplysning och debatt kring frågor om romsk kultur, historia och nationella minoriteter. Han har bland annat arbetat på Diskrimineringsombudsmannen, Regeringskansliet, Forum för levande historia och i Europaparlamentet. År 2019 tilldelades han svenska Martin Luther King-priset.

Demokratin 100 år – samling för en stark demokrati
www.vardemokrati.se